

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Bakalářská práce

Prokop Jandek

Dynamitka Alfreda Nobela v Zámčích u Prahy za monarchie a v první Československé republice

Alfred Nobel's dynamite factory in Zámky by Prague during the monarchy
and the first Czechoslovak Republic

Praha 2019

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 10. srpna 2019

Prokop Jandek

Klíčová slova (česky)

Zámky u Prahy, chemický průmysl, dynamit, Dynamit Nobel AG, Alfred Nobel, August Schram, průmyslová neštěstí

Keywords (English)

Zámky by Prague, chemical industry, dynamite, Dynamit Nobel AG, Alfred Nobel, August Schram, industrial accidents

Abstrakt (česky)

Práce se zabývá působením Nobelova koncernu v českých zemích i dalších zemích v Rakousku-Uhersku se speciálním přihlédnutím k vzniku a provozu (výrobní sortiment, odbyt, bezpečnost práce) továrny na dynamit v údolí Zámky u Prahy a na ní závislé továrně na umělá hnojiva v nedalekém Lísku. Z dílčích témat lze zmínit zejména celkový postoj rakouských úřadů k tomuto novému odvětví, charakterizaci osob spjatých se závodem, vztahy s centrálou firmy ve Vídni a osudy této filiálky v nástupnickém Československu. Práce je zasazena do období 1868-1926, kdy továrna spadala pod koncern Alfreda Nobela.

Abstract (English)

The thesis concerns itself with the functioning of the concern belonging to Alfred Nobel in Bohemia and other parts of Austria-Hungary. Particularly regarding the inception and operation (range of products, position on the market, health and safety) of dynamite factory in Zámky by Prague and the adjacent factory producing artificial fertilizers in nearby Lísek. Other minor topics include the stance of Austrian authorities towards the new industry, characterisation of individuals connected with the facility, relations with the headquarters of the company in Vienna and the fate of this subsidiary in the successor state of Czechoslovakia. The thesis is set into the period 1868-1926 during which the factory belonged to the concern of Alfred Nobel.

Obsah

1	Úvod.....	1
2	Vznik Nobelova koncernu a stav chemického průmyslu v Čechách v druhé polovině 19. století	4
2.1	Alfred Nobel a vznik jeho koncernu	4
2.2	Vývoj chemického průmyslu v Habsburské monarchii	9
3	Založení a provoz dynamitky v Zámkách	10
3.1	Místopis	10
3.2	Zřízení výroby dynamitu v Čechách	11
3.3	Prvotní nesnáze dynamitky v Zámkách aneb „takové danajské sliby“	16
3.4	Dynamitka v letech 1872–1918	19
3.5	Zámecká továrna v Československu	21
4	Neštěstí v továrně aneb „nebezpečné experimentování nepovoláných“	25
4.1	Výbuch č. 1 (7. listopadu 1870).....	25
4.2	Výbuch č. 2 (14. ledna 1871).....	27
4.3	Soud s Františkem Zábranským.....	30
4.4	Výbuch č. 3 (8. října 1872).....	33
4.5	Výbuch č. 4 (3. listopadu 1892) a vztah továrny k dělníkům.....	35
5	A. Schram, továrna na umělá hnojiva a kyselinu sírovou	37
5.1	Rozvoj společnosti A. Schram.....	37
5.2	Rodina Schramů	39
5.3	Společnost A. Schram po smrti Augusta Schrama	42
6	Zbytek koncernu v Rakousku-Uhersku	46
6.1	Dynamitka v Prešpurku	46
6.2	Ředitelství společnosti Dynamit Nobel AG ve Vídni	47
7	Závěr.....	50
	Prameny a literatura.....	52
	Příloha.....	55

1 Úvod

Průmyslová revoluce, která ve střední Evropě proběhla v průběhu 19. století, výrazně poznamenala téměř všechny aspekty života. Zapojily se a proměnily se v ní téměř všechny vrstvy obyvatelstva. Od vytvoření nové široké vrstvy dělníků odlišujících se stylem svého života od svých předchůdců v dobách předešlých, až po aspirace nově zbohatlých podnikatelů a průmyslníků, ze kterých se stávala neustále sebevědomější část společnosti. Toto období také zplodilo velkou řadu příběhů, které se dnes zdají až zázračné. Není obtížné narazit na jednotlivce, již se z průměrných, a dokonce i nuzných poměrů vyšvihli do pozic ředitelů a majitelů ohromných závodů. Podnikatelská vrstva ještě nebyla ustálená a jenom málokdo z těchto vlastníků pocházel ze starých elit. Množství továren také vzniklo kolem vynálezů či patentů vlastníka. Nelze však nemínit, že řada podniků se také časem ukázala jako neživotaschopných a brzo zanikla. Naproti tomu, ti nejúspěšnější podnikatelé dokonce rozšířili své podnikání i mimo stát jejich původu, a to i přesto, že bariéry různorodých trhů v této době byly nastavené vysoko.

Mnoho z těchto hlubokých procesů se promítá na příbězích jednotlivých podniků. Tato práce rozhodně nemá za cíl stát se syntézou, která by se snažila o kompletní definici těchto procesů, ba naopak se snaží rozšířit dosavadní poznání u jedné, resp. dvou, společností. První z podniků je továrna na dynamit v Zámkách u Roztok. Přitahuje pozornost především tím, že je spojená se světoznámým jménem Alfreda Nobela. Přesto se jí hlubší zájem badatelů doposud spíše vyhýbal a nedostatek publikací věnovaných přímo této továrně zaval podnět k vytvoření této práce.

Když bylo bádání k této práci ve svých počátcích, téměř ihned vyvstala řada otázek, které bylo potřeba zodpovědět. Prvním doslova fenoménem můžeme označit fakt, že dynamitka v Zámkách, postavená v roce 1870, byla mezi prvními továrnami tohoto typu ve světě. Proč tomu tak bylo, i když se Rakousko-Uhersko rozhodně nemohlo pyšnit nejrozvinutějším chemickým průmyslem?

Nemalá část práce je věnována zkoumání příčin, proč v továrně došlo k tolika neštěstím. Jaká byla reakce lidí žijících v okolních obcích, téměř výhradně malých vesnicích, ze kterých pocházeli takřka všichni dělníci pracující v továrně? Na to navazuje národností problematika, která se bude projevovat ve vztahu vedení-zaměstnanec, neboť většina ředitelů a

kvalifikovaného personálu byla německy mluvící. Projevila se v průběhu času tato disproporce?

Zbývá nám ještě zdánlivě nejparadoxnější skutečnost. Přestože se továrna může pyšnit tolika prvenstvími, jak je možné, že již za první světové války se nacházela ve stavu téměř naprosté bezvýznamnosti? Odpovědi na tyto otázky se pokusí nalézt tato práce.

Množství jednotlivých témat se jeví tak velké, že kapitoly byly raději rozděleny věcně, podle tematického okruhu. V jednotlivých kapitolách je následně postupováno chronologicky. Všeobecný popis historie dynamitky nalezne čtenář v kapitole 3. Důležitou se také ukázala historie jiného podniku, a sice chemického závodu na umělá hnojiva patřícího společnosti A. Schram. Důvod, proč je i on součástí této práce, je jeho ekonomická závislost na dynamitce. Navíc nám v obou podnicích vystupuje několik stejných postav, především osoba Augusta Schrama. Osudy této společnosti jsou mapovány v kapitole 5.

Kvůli již zmíněné faktické nezpracovanosti tématu práce je soudobá odborná produkce poměrně chudá, a bylo tedy nutno využít materiály především starší. Většina literatury, ze které autor vycházel, byla publikována na počátku 20. století. Ze současných pramenů lze zmínit především práce Romana Holce, jenž se zabýval dynamitkou v Prešpurku, pak monografii *Dejiny plné dynamitu: Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dejín (1873-1945)*. Ze současných českých badatelů byla velmi užitečná práce Daniela Povolného *František Janeček: motocyklový král*, ve které byla zmapována dynamitka v meziválečném období. Všechny ostatní soudobé práce, ze kterých bylo čerpáno, jsou buď kompendia, nebo knihy encyklopedického charakteru, které umožnily pouze menší náhled na problematiku.

Velkým přínosem z pramenů nikoliv soudobých, ale pocházejících až z počátku 20. století, je publikace *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*. Jedná se o publikaci, kterou si firma A. Schram vydala sama ke svému padesátému výročí. Už ze své podstaty kniha zveličuje úspěchy společnosti a umenšuje její selhání, přesto se jedná o unikátní pramen. Kromě historie firmy A. Schram nabízí také mnoho informací k dynamitce v Zámkách, neboť tyto dvě firmy byly ve velmi blízkém kontaktu. Značně přispěvné se také ukázaly být publikace ze stejné doby, ale více oficiálního charakteru. Za zmínku stojí hlavně *Úřední skupinový katalog č. 5...* a *Compass: finanzielles Jahrbuch...*, které mapovaly stav veškerého průmyslu v Čechách, resp. v Rakousku-Uhersku. Okrajově byly využity např. zprávy živnostenských inspektorů, také hlavně z přelomu století.

Vzhledem k regionálnímu charakteru sledované problematiky byly využívány archivní fondy ve Státním oblastním archivu v Praze. Specificky se jedná o fond *Krajského soudu obchodního Praha*, ve kterém je možno dohledat komunikaci mezi centrálou firmy ve Vídni a Obchodním soudem v Praze mezi lety 1886-1927. Mnoho informací týkajících se přímo dynamitky v Zámkách se zde bohužel nenachází. Dále jde o fond *Krajského soudu trestního Praha*, ve kterém byl využit soudní spis trestního řízení s ředitelem továrny Františkem Zábranským z let 1870/1871. Posledním je fond *Schram A., továrna na umělá hnojiva a kyselinu sírovou, Praha.*, jenž slouží především ke sledování společnosti A. Schram v Československu. Důvod, proč nabízí možnost ke studiu firmy až v období československé republiky je ten, že kromě několika diplomů se ve fondu nacházejí písemnosti datované až po roce 1918. Jako upozornění potencionálnímu badateli by bylo dobré zmínit, že všechny tři fondy a obzvláště první dva zde zmíněné, jsou paleograficky i jazykově náročné. Vzhledem k tomu, že vedení obou společností komunikovalo výhradně německy a zároveň se jedná o dobu, kdy byl převládajícím stylem písma kurent, vyžaduje správné čtení dokumentů jistou dávku úsilí.

Poslední důležitou kategorií pramenů se staly novinové a časopisové články či zprávy. Je až s podivem, kolik zájmu budila dynamitka v prvních letech své výroby, především v redakci *Národních listů*. Tento vlastně jediný tehdejší solidní česky psaný deník nabízí nejenom unikátní zdroj informací, ale často i kompletně jiný, i když ne zcela nestranný, úhel pohledu než prameny oficiálního charakteru. Informace ovšem musí badatel hledat ve shluku zpráviček, nejčastěji v rubrice *Denní zprávy*, aby se dočkal kýženého výsledku. Hojně byl také využit časopis *Průmyslník*, časopis existující po poměrně krátkou dobu na přelomu 60. a 70. let 19. století. Většinou se nese v tónu oslavy úspěchů tuzemského průmyslu, rovněž se však jedná o unikátní pramen nabízející informace nedohledatelné kdekoliv jinde.

2 Vznik Nobelova koncernu a stav chemického průmyslu v Čechách v druhé polovině 19. století

2.1 Alfred Nobel a vznik jeho koncernu

Abychom vysvětlili okolnosti vzniku dynamitky v Zámkách, musíme se nejprve zaměřit na příběh osob a podniků, které ji umožnily postavit. Vzhledem k tomu, že za její stavbou stojí koncern založený Alfredem Nobelem, musíme nejdříve začít v zahraničí, přesněji ve Švédsku. Rozhodně jedním z nejzajímavějších z příběhů vynálezců a průmyslníků 19. století je ten Alfreda Bernharda Nobela. Narodil se 21. října 1833 ve Stockholmu jako syn výrobce trhavin Immanuela Nobela a Caroliny Nobelové. Již v útlém věku se Alfred pohyboval v prostředí aplikované chemie. V době jeho narození se ale rodina Nobelových nacházela ve svízelné finanční situaci, otec zrovna v době Alfredova narození vyhlásil bankrot svých podniků.¹ Mladý Alfred byl poté v roce 1850 poslán na cestu do Spojených států. Po návratu začal pomáhat v továrně svého otce, která sídlila v Petrohradě. Především v této době čekala továrnu konjunktura, neboť ruská armáda vyžadovala značné množství výzbroje pro vedení krymské války (1853-1856). Konec krymské války však znamenal pro otcovo podnikání obnovené potíže a v roce 1858 stálo znovu před bankrotem.

Alfredovi bratři se povětšinou vydali vlastní cestou, samotný Alfred se začal zabývat mechanickými a chemickými experimenty. V té době byla jediná široce používaná výbušnina střelný prach, ten měl ovšem jen velmi nízkou účinnost. Objevila se však nová, tekutá substance – nitroglycerin, ta byla ale tak nestabilní, že její praktické využití bylo značně omezené. Přesto se Nobel pustil v roce 1862 do její výroby. Zároveň začal prozkoumávat možnosti, jak zlepšit bezpečnost při jejím používání. Následující rok se na žádost svého otce vrátil do Stockholmu. Nebezpečí tohoto úsilí se stalo navýsost zřejmé, když 3. září 1864 došlo v laboratořích firmy v Helenborgu k výbuchu. Mezi pěti mrtvými se nacházel i Alfredův bratr Oscar-Emil. Nehoda těžce zasáhla především jejich otce Immanuela, který navíc krátce poté prodělal mozkovou mrtvici. I přes toto neštěstí pokračovala rodina v rozvíjení myšlenky zavedení nitroglycerinu do široké výroby. V roce 1865 byla za tímto účelem otevřena nová továrna ve Vintervikenu u Stockholmu.

¹ KANT, Horst. *Alfred Nobel. 2. ergänzte Auflage*. Leipzig, 1986, s. 15.

Alfred Nobel kolem roku 1863

Zdroj: KANT, Horst. Alfred Nobel. 2. ergänzte Auflage. Leipzig, 1986, s. 21.

Zároveň Alfreda Nobela již na počátku roku 1865 navštívili dva hamburští obchodníci Wilhelm a Theodor Winklerovi, rození Švédové, s pozváním otevřít v Hamburku továrnu na výrobu nitroglycerinu.² Jednání probíhala v tak příznivém duchu, že již 21. června toho roku mohla být založena společnost Alfred Nobel & Co. Na zakládání se také podílel hamburský právník Dr. Christian Eduard Bandmann, jenž bude později vystupovat i kolem dynamitky v Zámčích. Zakládací kapitál obnášel 30 000 tolarů a přibližně padesát pracovníků začalo pracovat v nové továrně v Krümmelu u Hamburku, nedaleko břehu Labe. Oficiální povolení k zahájení výroby bylo vydáno 8. listopadu 1865, brzy poté byla produkce zahájena. Provoz byl, i vzhledem k novotě celého výrobního procesu, prozatím dost jednoduchý, nemluvě o odvádění odpadních produktů do řeky. Již brzy tato továrna začne zásobovat svými výrobky nejenom Německý spolek, ale i rakouskou monarchii. Ovšem ještě předtím začne znovu poznamenávat Nobelovo podnikání řada neštěstí. Mezi jinými byla zničena i továrna v Krümmelu po neštěstí z května 1866 a musela být znovu postavena. V červnu 1868 vybuchla také továrna ve Vintervikenu.³

² KANT, Horst. *Alfred Nobel. 2. ergänzte Auflage.* Leipzig, 1986, s. 33.

³ KANT, Horst. *Alfred Nobel. 2. ergänzte Auflage.* Leipzig, 1986, s. 36.

Práce Alfreda Nobela ovšem v této chvíli teprve čekala na největší úspěch. Tím se bezesporu stal vynález dynamitu v roce 1867, kdy k třem jednotkám nitroglycerinu přidal jemně rozemletý písek a následně vše namočil do jedlé sody. Tento výrobek měl až šestkrát větší sílu než střelný prach, a tedy i potenciál k proměně a rozvoji mnoha odvětví v Evropě i ve světě. Již v průběhu roku 1867 došlo k registraci patentu v mnoha zemích. Alfred Nobel ihned začal s expanzí výroby dynamitu a množství nově zakládaných provozů neustále vzrůstalo. Raději, než aby jen licencoval právo na výrobu pro již existující společnosti, rozhodl se zakládat další podniky po celé Evropě a také v severní Americe. V roce 1871 již provozoval 8 různých továren, a to v Německu, Čechách, Francii, Švédsku, Anglii, Skotsku a dvě v Americe.⁴

⁴ Dynamit. *Průmyslník*, roč. 3, Praha, 1871, s. 130.

Tabulka zachycující chronologii zakládání jednotlivých továren vyrábějících nitroglycerin a/nebo dynamit mezi lety 1865-1873, na kterých se podílel Alfred Nobel.

Rok založení	Lokalita	Země
1865	Vinterviken (u Stockholmu)	Švédsko
1865	Krümmel (u Hamburku)	Německý spolek
1866	Lysaker (u Osla)	Norsko
1866	Little Ferry	New Jersey, USA
1868 ⁵	Zámky (u Prahy)	Rakousko-Uhersko
1868	Rock House Canyon (u San Francisca)	Kalifornie, USA
1870	Hanko (u Helsinek)	Finsko, tehdy součástí Ruska
1871	Ardeer (poblíž Glasgow)	Velká Británie
1871	Paulilles (u Pont-Vendres)	Francie
1871	McCainsville	New Jersey, USA
1872	Schlebusch (u Kolína nad Rýnem)	Německo
1872	Galdacano (u Bilbaa)	Španělsko
1873	New York City	New York, USA
1873	Isleten (poblíž Flüelenu)	Švýcarsko
1873	Avigliana (poblíž Turína)	Itálie
1873	Trafaria (u Lisabonu)	Portugalsko
1873	Prešpurk	Rakousko-Uhersko

Zdroj: KANT, Horst. Alfred Nobel. 2. ergänzte Auflage. Leipzig, 1986, s. 41.

Nad údajem z této tabulky, že dynamitka v Zámkách byla založena v roce 1868, by se dalo polemizovat. Za realističtější datum zahájení provozu by se dal spíše považovat rok 1870.

⁵ Ohledně tohoto data viz odstavec pod tabulkou.

Přesto je z ní navýsost zřejmé, jaké důležité místo drží továrna v Čechách oproti ostatním továrnám zakládaných Alfredem Nobelem. Výroba a spotřeba dynamitu se šířila ve světě enormně rychle, přesto lze zařadit dynamitku v Zámčích mezi první továrny tohoto typu ve světě. Počátek 70. let 19. století poté viděl široké rozšíření dynamitu ve světě. Právě v tomto období započne zlatá éra Nobelových firem a zároveň dojde ke vzniku samotného fenoménu „Nobel“. Dílo Alfreda Nobela bezesporu přineslo chemickému průmyslu v Evropě i ve světě ohromný pokrok. Byl jedním z těch vynálezců, kterým se podařilo uplatnit své vynálezy v praxi. Například stavba patnáct kilometrů dlouhého Gotthardského železničního tunelu, probíhající mezi lety 1872-1882, byla z velké části dynamitem umožněna.

Alfred Nobel kolem roku 1880

Zdroj: KANT, Horst. Alfred Nobel. 2. ergänzte Auflage. Leipzig, 1986.

2.2 Vývoj chemického průmyslu v Habsburské monarchii

Chemický průmysl v Rakousku se počal rozvíjet koncem čtyřicátých a v padesátých letech 19. století, brzy zaujal místo jako jedno z etablovaných odvětví. V roce 1865 činil jeho podíl na průmyslové výrobě 2 %, v roce 1880 4 % a v roce 1991 již nejméně 10 %.⁶ Počátky chemie byly spojeny zejména s výrobou sody. V roce 1851 byla založena moderní továrna v Hrušově a o rok později v Petrovicích.⁷ Do začátku války se jednoznačně nejsilnějším a nejzdravějším chemickým závodem stal Spolek pro chemickou a hutní výrobu, založený roku 1856, jenž na počátku 20. století čítal 2500 zaměstnanců a měl roční obrat asi 22 milionů korun.

Důležitou pro tuto práci bude také výroba hnojiv. V roce 1871 byla založena továrna na výrobu umělých hnojiv, především superfosfátů, v Kolíně, téhož roku založil ústecký Spolek pro chemickou a hutní výrobu továrnu na superfosfát v Kralupech nad Vltavou. a v Ústí nad Labem. Počátkem sedmdesátých let se v českých zemích spotřebovalo ročně asi 1 500 tun kostní moučky, 5 000 tun fosfátu a 1 000 tun superfosfátu. Právě hnojiva na bázi fosforu budou nejpoužívanější při rozvoji tuzemského zemědělství, především na velkostatech při pěstování technických plodin, hlavně cukrové řepy.⁸

Chemický průmysl v období 1863-1876, tj. v období, které bude především oblastí našeho zájmu, zažil téměř skokový pokrok. Jednou z užitečných metrik je sledování vývoje použití parních strojů. Právě v tomto období stoupl počet parních strojů v chemickém průmyslu v českých zemích ze 63 na 177 a souhrnný výkon se zvýšil ze 618 KS na 1576 KS, tedy asi o 155 %.⁹

Chemický průmysl ovšem nikdy v českých zemích před první světovou válkou nedosáhl významu důležitějších průmyslových odvětví. Udržoval si sice průměrnou technickou úroveň, ale nedisponoval velkou vědecko-technickou základnou s výjimkou laboratoří Spolku pro chemickou a hutní výrobu.¹⁰

⁶ ENGLOVÁ, Jana, Počáteční vývoj Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí n. L. v letech 1857-1873 ve světle výročních bilančních zpráv, *Slezský sborník*, 1982, roč. 80. čís. 4, s. 252.

⁷ JINDRA, Zdeněk a Ivan JAKUBEC. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha, 2015, s. 300.

⁸ PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce v Českých zemích*, s. 102.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ JINDRA, Zdeněk a Ivan JAKUBEC. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha, 2015, s. 301.

3 Založení a provoz dynamitky v Zámkách

3.1 Místopis

Předtím než se pustíme do historie samotné továrny, bylo by hodno zmínit komplikovaný místopis vázící se k lokalitě dynamitky. Problém představuje především množství rozličných názvů spojených s roklí na pravém břehu Vltavy, tehdy ležící severně od Prahy, dnes je již součástí Prahy 8. Na tuto skutečnost poukázali již někteří autoři zabývající se tímto tématem.¹¹ Na tomto místě by však bylo dobré projít všechny rozdílné názvy, na které je možno při bádání o dynamitce v Zámkách narazit. Už samotný název Zámky není jednotný. Vyskytuje se též název rokle v *Brnkách*¹², *Kostoprdy*¹³ anebo *Kastaprdy*¹⁴. Dále se může vyskytovat označení *Lisek u Roztok*, popř. taktéž *Lísek*.¹⁵ Tento název často označuje později založenou továrnu na hnojiva, nacházející se o pár set metrů jižněji, ale používá se i jako označení samotné dynamitky v zámecké roklí. Tento název se také může objevovat ve své německé podobě, a sice jako *Lissek bei Rostok*.¹⁶ Některé z těchto názvů jsou použity vyloženě nesprávně, název v *Brnkách* totiž označuje rokli sousední. Také je možno se setkat s označením továrna v Podbabě u Prahy,¹⁷ i když Podbaba je od Zámek vzdálená dobrých pět kilometrů. Přesto je možno se se všemi setkat při označování stejné lokality.

Množství rozdílných označení však nekončí jen při samotném názvu. Ve většině případu k lokalizaci dynamitky slouží název *Zámky*, často s přívěskem *u Roztok*. Ten ale není zdaleka jediný používaný, můžeme narazit také na označení *u Prahy*, *u Bohnic*, *u Čimic*, *u Sedlce* nebo i *u Suchdola*. U posledních dvou společně s přívěskem *u Roztok* je paradoxem fakt, že se tyto obce nacházejí na opačné straně Vltavy než Zámky. Zároveň lze nelézt různé způsoby skloňování, jak v *Zámkách*, tak v *Zámkách*, v této práci jsou používány oba zaměnitelně. Pro podrobnější informace se čtenáři doporučuje mapa v **Přílohách 1 a 2**.

Komplikovanost této skutečnosti poté způsobuje určité nesnáze při bádání o zámecké dynamitce. Pochopitelně způsobovala nesnáze i ostatním badatelům. I v odborné literatuře lze

¹¹ Např. POVOLNÝ, Daniel. *František Janeček: motocyklový král*, Praha, 2011. s. 57; Krátká kapitola věnovaná osudům továrny v meziválečném období je pojmenovaná *Zámky u Prahy, Roztok, Sedlce, Suchdola aneb Bohnice*.

¹² A zase explose v dynamitce v Brnkách. *Národní listy*, roč. 11, 9. 10. 1872.

¹³ A zase explose v dynamitce v Brnkách. *Národní listy*, roč. 11, 9. 10. 1872.

¹⁴ Dynamitku u Roztok ještě chtějí rozšířit. *Národní listy*, roč. 10, 8. 5. 1871.

¹⁵ Z hospodářského trhu v Bubenči, IV. *Národní listy*, roč. 14, 22. 5. 1875.

¹⁶ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 7.

¹⁷ Osobní. *Průmyslník*, roč. 2, Praha, 1870, s. 131.

často narazit na nesprávně uvedené informace. Kupříkladu v *Historické encyklopedii podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny 20. století* je možno nalézt informaci, že dynamitka se nachází v obci *Zámky u Lovosic a Lísek* je zde lokalizován do okresu Benešov.¹⁸

3.2 Zřízení výroby dynamitu v Čechách

Nyní jsme již připraveni na představení okolností vzniku dynamitky v Zámčích a zároveň samotného příchodu dynamitu do českých zemí. Jako první období, kdy k nám dynamit teprve začínal přicházet, můžeme označit dobu od vynalezení dynamitu v roce 1867 do roku 1870, kdy dojde k založení zámecké dynamitky.

Při zakládání továrny na dynamit v Zámčích u Prahy hrál nepopíratelně zásadní úlohu August Schram¹⁹. Jemu a jeho podnikání se budeme podrobně věnovat ve čtvrté kapitole, v roce 1868 nám ale zatím vystupuje jako mladý, pouze čtyřiařicetiletý podnikatel. Na počátku tohoto roku založil v Praze obchod s chemickými produkty a zbožím, který se velmi brzo začal rozrůstat. Kromě jiného se sortiment rozšiřoval i na výbušniny, které dovážel ze zahraničí. Právě díky tomuto, dále díky jeho předchozím kontaktům s německojazyčnými oblastmi, především se Saskem, a bezpochyby zčásti i dílem náhody, se seznámil v roce 1869 s Alfredem Nobelem. Schram na základě vzájemné dohody pak začal do Rakouska dynamit dovážet.²⁰

Rakousko odebíralo dynamit téměř výhradně z největší Nobelovy továrny v Krümmelu u Hamburku a ze skladiště ve Freibergu v Sasku.²¹ S dopravou dynamitu byly velké nesnáze, neboť se nedařilo dosáhnout dostatečného standartu bezpečnosti. Doprava po dráze byla kompletně zakázána a vzdálenost, která se musela překonávat, byla příliš dlouhá pro vozy. Zároveň činily problémy celní bariéry, např. Hamburk se součástí Německého celního spolku stal až v roce 1888, které v kombinaci s ostatním znemožňovaly pravidelné a včasné dodávání dynamitu do Rakouska.²² Po dovezení do Prahy se dynamit uskladoval v Hlubočepch u

¹⁸ MYŠKA, Milan. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny 20. století*, Ostrava, 2003.

¹⁹ Především v českých textech je možné se setkat i s formou psaní Schramm. Ve většině textů, a především v těch, které musel samotný August vidět, se jméno píše ve formě Schram. Proto bude pod tímto jménem v práci uváděn

²⁰ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 5.

²¹ PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce v Českých zemích*, s. 101.

²² GUTTWIRTH, Václav. Dynamit v čechách. in: *Svět techniky*, roč. 8, 1957, s. 637.

August Schram

Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründung-Jubiläum.

Prahy, v bývalé kapli, kde sídlilo skladiště Schramovy společnosti. Z tohoto skladiště se dynamit následně distribuoval zákazníkům.²³

Dynamit tedy od roku 1869 získával své místo na trhu a zároveň nacházel využití i při velkých stavebních projektech. Lze zmínit třeba stavbu státní dráhy Vídeň-Brno, později jeho užití při stavbách trati české severní dráhy nebo dráhy císaře Františka Josefa. Mezi rané použití dynamitu patří také jeho testování v uhelných dolech kralupsko-kladenského revíru, později se stal pro svoje přednosti všude nezbytným.²⁴

Díky těmto brzkým úspěchům s distribucí dynamitu byla společnost „A. Schram“ zahlcena objednávkami. I díky naléhání Augusta Schrama na samotného Nobela a dále jeho spolupracovníka C. F. Carstense postavit dceřiný závod vyrábějící dynamit někde v okolí Prahy bylo nakonec k těmto plánům svoleno. Bylo nutno pečlivě zvolit polohu nového závodu, aby případný výbuch neohrozil ostatní zástavbu, na druhou stranu z logistických důvodů bylo preferováno umístění v nejbližším okolí města. Prozkoumávány byly různé oblasti v okolí Prahy, ale při bližším ohledání se ukázaly nevhodnými.²⁵ Lokalita Zámeků u Prahy se nakonec jevila pro tento účel jako vyhovující. Táhlá, hluboká rokle, směrem k tehdy malé vesnici Bohnice, byla uzavřená, ale přitom vedla na druhé straně Vltavy Severní státní dráha mezi Prahou a Drážd'any. Překážkou byli majitelé okolních pozemků, kteří věděli o řadě neštěstí, která se stala v ostatních Nobelových továrnách. Stavba mohla započít až po intervenci Nobela a jeho společníků Bandmanna a Carstense²⁶, a také po činnosti samotného Schrama, jenž projekt úřadům důrazně obhajoval a poukazoval na zjednodušení zásobování dynamitem.

Výstavba probíhala i na tehdejší dobu velice rychle. Stavební komise se odbývala 29. dubna 1870 a již za necelý měsíc, 15. května, ve lhůtě neuvěřitelně krátké, bylo vydáno předběžné povolení ke stavbě továrny. Poté byla zahájena výstavba dynamitky, i když finální koncese společně s rozhodnutím ministerstva vstoupila v platnost až 27. srpna 1870. Předběžná koncese se týkala uzavření údolí, rozložení jednotlivých budov, množství uskladněného dynamitu, vodovodního potrubí a také lodní dopravy po Vltavě. Bohužel

²³ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 5.

²⁴ *Úřední skupinový katalog č. 5 pro třídy výstavní XX., XII., XVI., XIV., VIII., IX., XIX., XV. a XXI.: papír a živnosti polygrafické, klenotnictví, zařízení a výzdoba bytů, průmysl chemický, hornictví a zpracování kovů, průmysl kožařský a dřevařský, potraviny a poživatiny*, Praha, 1908, s. 143.

²⁵ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 5.

²⁶ GÜTTWIRTH, Václav. Dynamit v čechách. in: *Svět techniky*, roč. 8, 1957, s. 638.

neznáme podrobnosti jednotlivých položek. Za benevolencí státních úřadů stálo také vypuknutí Prusko-francouzské války v červenci 1870, které přivodilo německý zákaz vyvážení dynamitu, následkem čehož měl rakouský stát zájem na co nejrychlejším rozeběhnutí výroby na vlastním území.²⁷

Vlastním provedením stavby byla pověřena stavební firma pana Kruliše, sídlící v domě U Štajgrů ve Vodičkově ulici na Novém Městě. Dům U Štajgrů již dnes nestojí, nahradil ho secesní obchodní dům U Nováků na pomezí ulic Vodičkova a V Jámě, číslo popisné 699/30. Provedení stavebních prací obnášelo deset tisíc zlatých. Zvláštností bylo, že celá stavba byla postavena ze dřeva.²⁸ Tato skutečnost však měla své opodstatnění, neboť celá továrna, tak jak byla stavěná v průběhu léta 1870, byla zamýšlena jako provizorium. Po dokončení stavby se závažným problémem ukázal být nedostatek vyškoleného personálu schopného v továrně pracovat, náročným se také stalo zajištění nezbytného vybavení.²⁹

K továrně byla také přistavěna i její vlastní železnice, která se táhla po křivé ploše roklí nahoru a zásobovala podnik. Rovněž byl instalován parní stroj, který vykládal náklad z lodí připlouvajících po Vltavě.³⁰

Posledním problémem, kterým je nutné se zabývat, je zda továrnu při zakládání navštívil Alfred Nobel. Přestože se zmínka o Nobelově návštěvě objevuje téměř v každém prameni týkajícím se zámecké dynamitky, při podrobnějším pohledu vyvstává řada otazníků. Pro ilustraci je zde úryvek z *Úředního skupinového katalogu*: „Již v srpnu započato s výrobou v prozatímních místnostech továrních za osobního řízení Alfreda Nobela, jehož neunavné činnosti četné továrny na třaskaviny ve všech dílech světa svůj vznik děkují...“³¹ Velmi podobná stavba věty se objevuje i v ostatních pramenech. Kupříkladu publikace vydaná k padesátému výročí firmy „A. Schram“ se k tomuto vyjadřuje následovně: „Schon im August 1870 wurde der Betrieb in den provisorischen Fabriksgebäuden unter persönlicher Leitung Alfred Nobels aufgenommen...“³². Ve všech relevantních pramenech se objevuje podobná věta, ale nikdy není rozepsaná více. Také není možné nalézt žádné další podrobnosti, jako např. přesné datum návštěvy, její důvody a Nobelova činnost za dobu pobytu, či jestli ho

²⁷ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 5-6.

²⁸ Továrnu na dynamit. *Průmyslník*, roč. 2, Praha, 1870, s. 98.

²⁹ *Úřední skupinový katalog č. 5*, Praha, 1908, s. 144.

³⁰ Továrnu na dynamit. *Průmyslník*, roč. 2, Praha, 1870, s. 98.

³¹ *Úřední skupinový katalog č. 5*, Praha, 1908, s. 144.

³² SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 6.

někdo doprovázel. Nedostatek jakýchkoliv podrobností tak vzbuzuje další pochyby. Oba tyto texty navíc pocházejí až z počátku 20. století, popřípadě se věta objevuje v pramenech pozdějších. Dohledat soudobý pramen zmiňující se o návštěvě Alfreda Nobela se při výzkumu této práce nepodařilo nalézt, i když to samozřejmě neznamená, že takový pramen neexistuje.

Musíme samozřejmě zohlednit skutečnost, že Alfred Nobel nebyl v roce 1870 ještě tak světoznámým jménem, jakým bude o deset či dvacet let později. Není obtížné narazit na novinové nebo časopisové články z této doby, které nesprávně napsaly jeho jméno. Přesto nebyl úplně neznámou osobou, a tak je poněkud překvapující, že by si jeho návštěvy v dynamitce v Zámkách žádné z větších periodik nevšimlo. Je to o to více překvapující, když lze najít mnoho menších zpráv či reportáží, se kterými se pracuje i v této práci, které svým významem rozhodně nedosahují důležitosti potencionální návštěvy Alfreda Nobela v okolí Prahy.

Abychom shrnuli tuto problematiku, tak při badání spojeném s touto prací nebyla na tuto otázka nalezena jednoznačná odpověď. Alespoň zde byly popsány důvody mírné skepse, kterou vyvolávají zmínky o Nobelově návštěvě. Břemeno definitivní odpovědi na tuto otázku tak přísluší budoucím pracím o dynamitce v Zámkách.

Při analýze podezřelých informací, objevujících se ohledně dynamitky, vyvstává ještě jeden takový příklad. Kromě zprávy o Nobelově návštěvě lze také často v různých textech věnujících se dynamitce dohledat informaci, že rakouská armáda byla vůbec první, která dynamit použila pro vojenské účely. Zde lze o věrohodnosti takovýchto zpráv pochybovat i více než v předchozím případě. Nejprve je nasnadě otázka, proč by byl zakázán dovoz dynamitu do Rakouska za Prusko-francouzské války, kdyby si i v Prusku neuvědomovali vojenský potenciál dynamitu. Zase zde figuruje jediná věta opakující se ve vícero pramenech, jež lehce nabízí nesprávnou interpretaci. V češtině zní: „C. k. rakouská vojenská správa byla první, která použila dynamitu vyrobeného v Zámkách k účelům vojenským.“³³ Je tedy očividné, že se mluví pouze o dynamitu vyrobeném přímo v dynamitce v Zámkách. Rakouská vojenská správa tedy byla prvním odběratelem zde vyrobeného dynamitu, nikoliv jejím prvním uživatelem ve světě.

³³ *Úřední skupinový katalog č. 5*, Praha, 1908, s. 144.

3.3 Prvotní nesnáze dynamitky v Zámkách aneb „takové danajské sliby“

Ke konci roku 1870 tedy měly české země a do jisté míry i celá monarchie vlastní výrobní kapacitu pro výrobu dynamitu. Logistické potíže s dopravou dynamitu se vyřešily rozběhnutím výroby uvnitř Habsburské monarchie. Na podzim roku 1870 také došlo, s velkou pravděpodobností i díky tlaku Nobela a jeho spolupracovníků, k povolení převozu dynamitu po železnici a paroplavbou. V září napsal časopis průmyslník toto: „C. K. v. r. státní železniční společnost uvádí v známost, že následkem povolení c. k. rakouského a král. uherského obchodního ministerstva, doprava roztrhovacích látek dynamitu a diorrexinu na rakousko-uherských drahách a parních lodích je povolena, a že vzhledem k přijímání těchto látek platí ona všeobecná ustanovení, která mají platnost stran ostatního zboží, jež ohněm nebezpečno jest. Zaobalování dynamitu a diorrexinu má dít se nejdříve do papíru, pak do dřevěných beden, neb do dřevěných soudků, kteréžto dřevěné nádoby jen dřevěnými obruči aneb dřevěnými hřebíky uzamčeny býti smějí.“³⁴

Z této vyhlášky je tedy zřejmé, že nadále se úplná bezpečnost při převozu nedala zaručit. Tyto třaskaviny se mohly přepravovat jen ve dřevě, aby případný výbuch nerozmetal po okolí železné šrapnely. Zároveň musely být doručené zásilky po příjezdu do stanice ihned adresátem odebrány, aby se zamezilo jejich delšímu setrvání v železničních stanicích. Přesto možnost přepravy dynamitu po dráze, i při těchto přísných podmínkách, výrazně ulehčila při jeho dopravě.

Dříve neuspokojitelná poptávka se nyní zdála jako zvládnutelná. Továrna byla od začátku zahlcena objednávkami. Již při otevření v létě 1870 měla zakázky na 30 tun dynamitu. Již na podzim se jí podařilo získat státní zakázku na 500 centů dynamitu.³⁵ Toto množství se muselo vyrobit, a přitom bylo v závodě zaměstnáno pouze 40 dělníků. Dynamitka měla na druhou stranu k dispozici dva parní stroje o třech koňských silách a čtyřicet strojů na dynamitové patrony. První rok výroby však byl alespoň z výrobního hlediska velkým úspěchem, neboť za rok 1870 se v této továrně vyprodukovalo 4 000 centýřů dynamitu v celkové hodnotě 320 000 zlatých.³⁶

³⁴ Doprava dynamitu a diorrexinu na drahách a parolodích. *Průmyslník*, roč. 2, Praha, 1870, s. 120.

³⁵ Dynamitu. *Průmyslník*, roč. 2, Praha, 1870, s. 119. Převod 500 centů vychází na přibližně 28 tun.

³⁶ PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce v Českých zemích*, s. 102. 4 000 centýřů by se mělo rovnat přibližně 224 tunám.

Zahájení produkce dynamitu se tedy zdálo být velkým úspěchem. Jím také bezesporu bylo, ale brzy se ukázala jistá krátkozrakost rozhodnutí zahájit produkci v provizorních budovách. Na přelomu let 1870 a 1871 postihly továrnu dva výbuchy, které si dohromady vyžádaly 15 obětí. O popisu jejich průběhu bude řeč podrobněji v kapitole čtyři. Především druhý, který nastal 14. ledna 1871, šokoval veřejnost, přinejmenším v blízkosti dynamitky, neboť téměř nebylo okolní vesnice, ze které by nepocházela alespoň jedna oběť. Celá záležitost také skončila před trestním soudem, viz kapitola 4.3, kde se muselo hájit vedení továrny. Továrna musela čelit i podivnějším žalobám. Iniciativy se zhostil místní hostinský v Čimicích, vesnici ležící východně od dynamitky. Tvrdil, že jeho nově vystavěný sklep se sesul následkem výbuchu a škodu si nechal posoudit znalci, aby následně žaloval továrnu na odškodném.³⁷ Provoz v dynamitce tak musel být na delší dobu zastaven.

Došlo ovšem i k organizovanější akci. Ještě v lednu rozeslali občané Roztok u Prahy do okolních vesnic oběžník, aby se i tamější občané s nimi ohradili proti dalšímu vyrábění dynamitu v tak nepatrné vzdálenosti od blízké zalidněné zástavby.³⁸ Zdálo se, že obecná nespokojenost nese své plody. Na počátku března se objevila v *Národních listech* zpráva, že z důvodu četných protestů, které byly podány od okolních obcí proti dalšímu vyrábění dynamitu u Roztok, bude továrna majiteli zrušena a za to bude zřízena podobná továrna ve skalních roklinách za Ústím nad Labem.³⁹ Nic bližšího se ohledně těchto plánů nepodařilo zjistit, ale tyto zprávy vypovídají o mizerném veřejném mínění o dynamitce v první polovině roku 1871.

Dále víme ze zpráv z počátku května, že se veškeré okolní obce, v jejich čele obec roztocká, obrátily na c. k. místodržitelství, aby ve prospěch obecné bezpečnosti nebylo nadále dovoleno stavět továrnu na dynamit v zámecké rokli poblíž Vltavy, železnice, silnice a lidnatých obcí. Stejnou žádost podalo i ředitelství státní dráhy, jakož i karlínský a smíchovský okresní výbor. Odpověď místodržitelství zněla, že vyrábění dynamitu zakázáno býti nemůže, neboť „zařízení továrny té povoleno bylo po provedeném řízení, v živnostenském řádu předepsaném.“⁴⁰ Víme, že ze stran úřadů přišla na adresu dynamitky jakási zpřísněná nařízení, jak přesně byla formulována, však nevíme.

Jisté je však to, že k žádnému přesídlení výroby nedošlo. Na počátku května 1871 byly oznámeny plány na rozšíření dynamitky a obecnou přestavbu stávajících zařízení. Zároveň

³⁷ K výbuchu dynamitu u Roztok. *Národní listy*, roč. 10, 27. 1. 1871.

³⁸ K výbuchu v Roztokách. *Národní listy*, roč. 10, 20. 1. 1871.

³⁹ Továrna na dynamit u Roztok. *Národní listy*, roč. 10, 9. 3. 1871.

⁴⁰ K vůli dynamitce vojenská posádka v Roztokách. *Národní listy*, roč. 10, 6. 5. 1871.

došlo k rozšíření rozlohy pozemků, na kterých se dynamitka rozkládala. To bylo učiněno z toho důvodu, že nová továrna měla mít jednotlivé výrobní buňky od sebe oddělené, postavené dále od sebe. Přinejmenším reportér *Národních listů* výhlídkám na zajištění bezpečnosti příliš nevěřil, neboť napsal: „Obecní výbor bohnický vzal sice ihned ve schůzi veřejné žádost tu v poradu, nechtěje ale jen tak zhoła na lep jíti danajským slibům takovým, usnesl se poraditi o tom dříve s okresním výborem karlínským“⁴¹. Tímto ovšem dramatické následky smrtelných neštěstí víceméně vyšuměly. Na počátku července byly již bez ostychu otisknuty inzeráty firmy „A. Schram“, která informovala případné zájemce o „opětovné pravidelné značné“ výrobě v Zámkách, a aby případné objednávky byly učiněny co možná nejdříve.⁴²

Od této chvíle začala dynamitka pracovat v „normálním“ režimu, alespoň do té míry, do jaké to bylo možné. Známe také některé podrobnosti ohledně výrobního řetězce dynamitky. Problémem bylo obstarání rozbušek pro zapalování dynamitových patron. Do roku 1871 byly obstarávány v zahraničí, zatímco od tohoto roku byly dodávky zajištěny nově založenou továrnou na rozbušky v Praze patřící známé firmě Sellier & Bellot. Objednávání bezpečnostních šňůr do rozbušek se obstarávalo skrz firmu Bickford & Co. sídlící v Míšni v Sasku. Až v pozdějších letech se objevily elektrické rozbušky, které vyráběl Ing. F. Abegg v Bystřici. Jejich prosazování však probíhalo velmi pomalu a trvalo delší dobu.⁴³

Dalším specifíkem, jímž se můžeme zabývat, je vývoj ve vedení továrny v průběhu doby. Víme, že prvním stálým generálním ředitelem dynamitky se stal Doktor lučby František Zábranský, a sice na podzim 1870, pravděpodobně na přelomu září a října.⁴⁴ V první polovině roku 1871 byl z této pozice propuštěn, s největší pravděpodobností to souviselo s továrními výbuchy a faktem, že se stal obžalovaným v trestním řízení. Již v květnu 1871 je v soudních spisech označován jako „ehemalige direktor“⁴⁵, tedy bývalý ředitel. Jeho přímým nástupcem byl s největší pravděpodobností jistý Strube, také ho lze nalézt psaného jako Struwe. Víme, že měl šlechtický titul⁴⁶, a také víme jistě, že byl ředitelem továrny v říjnu 1872.⁴⁷ Dalším ředitelem v pořadí byl Alfred Siersch, za jehož řízení v sedmdesátých letech byly umožněny značné pokroky v moderním rozvoji závodu. V roce 1892 se po vystoupení Isidora Trauzla ze

⁴¹ Dynamitku u Roztok ještě chtějí rozšířiti. *Národní listy*, roč. 10, 8. 5. 1871.

⁴² Nobela c. k. výs. opatř. trhačí prach „Dynamit.“ *Národní listy*, roč. 10, 4. 7. 1871.

⁴³ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 6.

⁴⁴ Osobní. *Průmyslník*, roč. 2, Praha, 1870, s. 131.

⁴⁵ SOA v Praze, *KST Praha*, k.č. 570, sign. C 721/1870, Urtheil.

⁴⁶ *Úřední skupinový katalog č. 5*, Praha, 1908, s. 145.

⁴⁷ Stávka v dynamitce. *Národní listy*, roč. 11, 25. 10. 1872.

správní rady společnosti Alfred Nobel AG jeho nástupcem stal Siersch.⁴⁸ Sierschovým nástupcem a ředitelem továrny v Zámkách se stal Emanuel Feiler. Od jeho smrti dne 6. listopadu 1905 vedl závod Raimund Ballabene, který mimo jiné v roce 1874 řídil stavbu a obstarával zařízení dynamitky v Prešpurku. Ballabene závod vedl přinejmenším do roku 1908.⁴⁹

Zbývají nám ještě dvě důležité osoby, které jsou s dynamikou spojeny. První je c. k. dvorní rada prof. dr. Wilhelm Friedrich Gintl (1843-1908), který byl pověřen státním dohledem nad výrobou dynamitu v továrně u Prahy od roku 1871. Mimo dohledu nad dynamikou je především znám svým dlouholetým působením na Německé vysoké škole technické v Praze jako profesor chemie.

Pravděpodobně vůbec nejdůležitějším jménem spojeným s řízením dynamitky, i když jen po krátkou dobu, byl Isidor Trauzl (1840-1929). Vstoupil do služeb společnosti v roce 1871 jako inspektor, jemuž byl v té době vojenskou správou svěřen dozor nad výrobou. Zastával totiž hodnost c. k. zákopnického setníka technického vojenského oddělení. S jeho technickými odbornými vědomostmi byla výroba dynamitu uvedena do klidnějších, pokročilejších kolejích, došlo ke zlepšení bezpečnosti a jakost třaskaviny se zdokonalila.⁵⁰ Trauzl se později stal generálním technickým ředitelem společnosti Dynamit Nobel AG ve Vídni, která od roku 1886 slučovala veškerou výrobu dynamitu v Rakousku-Uhersku.⁵¹ Velkým způsobem se také angažoval v prešpurské dynamitce, o ní více v kapitole 6.

3.4 Dynamitka v letech 1872–1918

Po složitých prvních dvou letech provozu dynamitky, přece jenom nakonec došlo ke stabilnějšímu období. Hlavní narušení spočívalo v dalším výbuchu, ke kterému v továrně došlo v říjnu 1872, viz kapitola 4.4. Naštěstí tentokrát došlo „pouze“ ke dvěma úmrtím. Projevila se mnohem lepší konstrukce továrny. Když došlo k neštěstí, které bylo znovu přisouzeno neopatrnosti jednoho z pracovníků, tak byla zničena pouze jedna budka se dvěma pracovníky. Rozdíly oproti předchozím neštěstím nekončí zde. Přestože neuplynuly ani dva roky, výbuch nevyvolal tak velkou odezvu veřejnosti, jako v minulém případě. Ve skutečnosti se nedají najít žádné známky protestů veřejnosti. Jediný protest proběhl mezi samotnými

⁴⁸ SOA v Praze, *KSO Praha (1857-1949)*, k.č. 752, sign. Sp IV-303, s. 166.

⁴⁹ *Úřední skupinový katalog č. 5*, Praha, 1908, s. 145.

⁵⁰ *Úřední skupinový katalog č. 5*, Praha, 1908, s. 144-145.

⁵¹ HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu: Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dejín (1873-1945)*, Bratislava, 2011, s. 14.

dělníky továrny. Stávka udála se 23. října 1872, tedy patnáct dní po výbuchu. Požadavkem stávkujících bylo zvýšení denního platu z 1 zlatého a 30 krejcarů na 1 zlatý a 60 krejcarů. Když jim bylo toto odepřeno, prohlásili, že nebudou dále pracovat. Po zaplacení náležité mzdy opustili továrnu. Již další den, 24. října 1872, začalo v továrně pracovat 12 nových dělníků, kteří přijali dosavadní mzdu.⁵² Je tedy očividné, že stávka neproběhla příliš úspěšně, alespoň pro dělníky, kteří se jí zúčastnili.

Továrna se těšila v pozdějších letech dynamickému vývoji. Ve srovnání s roční produkcí 150 000 kg⁵³ na počátku 70. let se na počátku 20. století pohybovala roční výroba okolo 500 000 kg a počet zaměstnanců stoupl na 80 dělníků. Zároveň byla při bádání o této dynamitce vyvíjena snaha zjistit, jestli se zúčastnila Zemské jubilejní výstavy v Praze roku 1891 anebo Německočeské výstavy v Liberci v roce 1906, v dotyčných katalozích ale nebyla nalezena. Dá se tedy usuzovat, že se jich nezúčastnila.

V té době však měla dynamitka dny své největší slávy za sebou. Prvenství a mimořádnost mezi rakousko-uherským dynamitovým průmyslem si nedokázala dlouho udržet. Již v roce 1873 se začalo s výstavbou daleko větší továrny v Prešpurku, o ní více v kapitole 6.1. Pravděpodobně i její výstavba byla jedním z důvodů, proč Nobelova dynamitka v Zámčích začala postupně upadat.

Tabulka znázorňující ohodnocení jednotlivých závodů společnosti Dynamit Nobel AG z 31. prosince 1890.

Továrna	Hodnota v rakousko-uherských zlatých (fl.)
Prešpurk	1 481 052
Zámky	206 648
St. Lambrecht (Štýrsko)	168 954

Zdroj: LEONHARDT, Gustav a S. HELLER. Compass: finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn, Wien, 1892, s. 479.

Z této tabulky vyplývá jasná dominance, kterou měla dynamitka v Prešpurku mezi továrnami na dynamit v monarchii. Dalším z důvodů bylo postupné opadání novoty dynamitu

⁵² Stávka v dynamitce. *Národní listy*, roč. 11, 25. 10. 1872.

⁵³ *Úřední skupinový katalog č. 5*, Praha, 1908, s. 146. Toto číslo odpovídá přibližně 4 000 centýřům, které uvádí Jaroslav Purš, viz. PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce v Českých zemích*, s. 102.

a jeho nahrazováním jinými silnějšími, bezpečnějšími a ekonomičtějšími výbušninami v důlním, stavebním i zbrojním průmyslu. Dynamitka v Zámkách se snažila rozšířit své portfolio, kromě dynamitu vyráběla dynamon, astralit a chloratit. V tu dobu však na trh začaly přicházet úplně jiné výbušniny.

Tabulka zobrazující údaje přibližné denní produkce různých trhavin v Rakousku za 1. světové války v kilogramech.

černý prach	5 000 - 6 000
střelná bavlna	50 000 - 60 000
nitroglycerin	25 000 - 30 000
bezdýmný prach	60 000 - 80 000
dynamit	8 000 - 10 000
trhaviny bezpečnostní	80 000 - 100 000
trinitrotoluen	30 000 - 40 000
kyselina pikrová	5 000 - 6 000

Zdroj: KRAUZ, Cyrill. Výroba látek výbušných. in: Technologický sborník, Praha, 1921, s.14.

Z tabulky je vidět, že dynamit již zdaleka neměl takové dominantní postavení na spotřebě výbušnin jako v 70. a 80. letech 19. století. Především trinitrotoluen postupně nahrazoval místo, které měl dynamit.

V čase první světové války se již jednalo o zastaralou továrnu, která se navíc nacházela příliš blízko Prahy, proto byla část strojů převezena do Bratislavy. Přesto z očividných důvodů za války podnik ještě přežíval. Přestože se počet dělníků v továrně za války zešestinásobil, vojenská konjunktura nemohla trvat navždy. Rok 1918 s ukončením války, rozpadem monarchie a změnou státoprávních poměrů ve střední Evropě znamenal úplně jinou podnikatelskou situaci pro dynamitku v Zámkách.⁵⁴

3.5 Zámecká továrna v Československu

Jediné, co zbývá doplnit, je osud továrny v Československu. Ani ohromná poptávka po výbušninách za války ji nebyla sto postavit na nohy. Nejzávažnějším problémem však byly majetkové poměry. Dynamitka v Zámkách, stejně jako všechny dynamitky v bývalém

⁵⁴ HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu: Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dejín (1873-1945)*, Bratislava, 2011, s. 34.

Rakousku-Uhersku, patřila pod jednotnou Vídeňskou centrálu *Dynamit Nobel AG*, viz kapitola 6.2. Nový Československý stát měl velmi velký zájem na tom, aby se narušila hegemonie Vídně a Budapešti, především jejich kapitálu, na chod průmyslu na československém území. Zákon č. 12/1920 Sb. z. ze dne 11. prosince 1919 umožňoval Československu úředně nařídit podnikům, majícím sídlo mimo území republiky, aby přeložily sídlo a hospodářské vedení do oblasti československého státu. Především bratislavská dynamitka, jako strategická továrna nacházející se pouze 7 km od maďarských hranic, se ocitla pod drobnohledem úřadů. Jednání trvala velmi dlouho, generální ředitel společnosti Erwin Phillip zaujal neúprosný postoj. Zároveň byl koncem roku 1920 novému podniku ve východočeském Semtíně udělen státní monopol na výrobu osmi nejdůležitějších druhů výbušnin.⁵⁵ To vedlo k tomu, že v roce 1922 byla výroba výbušnin v dynamitce kompletně zastavena.

Vídeňské centrále byla nakonec dne 2. února 1923 zaslána výzva Ministerstvem obchodu Československé republiky,⁵⁶ aby přeložila sídlo na území nového státu. Z logických důvodů se rozhodlo pro přesídlení do Bratislavy. Na konci roku 1923 se tak stalo a firma přesunula sídlo na území Československa a většina vedení získala státní občanství.⁵⁷ Dynamitka v Zámčích zůstala součástí koncernu prvních pět poválečných let, ovšem společnost urychleně hledala možnost, jak se prodělečného závodu zbavit.

Nejslibnější se nakonec ukázal pronájem konstruktéru a průmyslníkovi Františku Janečkovi. Již 1. března 1923 se začalo s přestavbou továrny k jejímu novému účelu a 19. března byla nově založená firma Pyrotechnická a muniční továrna Ing. F. Janeček s. r. o. v Zámčích u Prahy ohlášena k vyměření poplatků u berního úřadu v Karlíně.⁵⁸ Podílníky se stali Ing. Janeček, jeho syn F. K. Janeček a kpt. Jaroslav Velinský. Kmenový kapitál obnášel 200 000 Kč. Do 7. 5. 1923 skončily všechny povolovací i kolaudační práce a firma byla zaregistrována u obchodního soudu v Praze.

Janeček zde zamýšlel plnit ruční granáty vz. 21, které zkonstruoval na požadavek Československé armády. Těla granátů se dovážela z již existující Janečkovy továrny v Nuslích a plnila se výbušnou směsí. Státní zakázky na výrobu granátů však velmi brzo

⁵⁵ HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu: Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dejín (1873-1945)*, Bratislava, 2011, s. 44.

⁵⁶ SOA v Praze, *KSO Praha (1857-1949)*, k.č. 752, sign. Sp IV-303, s. 241.

⁵⁷ HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu: Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dejín (1873-1945)*, Bratislava, 2011, s. 45.

⁵⁸ POVOLNÝ, Daniel. *František Janeček: motocyklový král*, Praha, 2011, s. 57.

vyschly a ostatní sortiment, jako např. světlice nebo dýmové bomby, nepostačoval k plnému vyřízení továrny. Nepříjemnou tečkou, která stála za ukončením výroby výbušnin v továrně v Zámčích, bylo další smrtelné neštěstí. Odlišným oproti minulosti však byl fakt, že se toto neštěstí nestalo v dynamitce, nýbrž v Truhlářské ulici na Novém Městě. Dne 5. 3. 1926 při převozu zhotovených granátů Československou armádou se granáty vznítily a usmrtily dva vojáky, kteří je převáželi. Škody byly veliké, neboť k výbuchu došlo v zastavěné oblasti a střepiny létaly až 200 metrů daleko.⁵⁹

Granáty se pak dostaly pod přísný drobnohled Ministerstva národní obrany a jejich výroba byla zastavena. Tíživou ekonomickou situaci se snažil Janeček vyřešit výrobou kancelářských potřeb, které byly počátkem r. 1927 pod značkou Gamma uvedeny na trh. Dne 22. 6. 1927 Janeček pronajatou továrnu i s pozemky od firmy Dynamit Nobel a. s. v Bratislavě koupil a v září téhož roku vznikla protokolovaná firma Gamma, společnost pro výrobu a prodej kancelářských potřeb, s.r.o. v Zámčích u Prahy.⁶⁰

Dne 7. ledna 1927 došlo k vymazání odštěpeného závodu AG Dynamit Nobel z rejstříku oddělení firem Obchodním soudem v Praze.⁶¹ Zajímavá je ještě komunikace mezi Ministerstvem vnitra a Obchodním soudem v Praze. Ministerstvo se několikrát dotazovalo, zda skutečně došlo k výmazu celé filiálky a nejenom pouze k výmazu původní firmy se sídlem ve Vídni. Jejich korespondence z 25. února 1927 je vůbec poslední zmínkou o odštěpném závodu Nobelova koncernu v Zámkách u Prahy.⁶²

Pozdější osudy továrních budov již přesahují možnosti této práce. Po roce 1927 však již objekty neměly s Nobelovým koncernem ani jménem nic společného, není nutné je tedy dále popisovat. Nezbyvá nic jiného než podotknout očividnou ironii osudu. Totiž, že existence dynamitky skončila tak, jak začala, výbuchem.

⁵⁹ POVOLNÝ, Daniel. *František Janeček: motocyklový král*, Praha, 2011, s. 59.

⁶⁰ POVOLNÝ, Daniel. *František Janeček: motocyklový král*, Praha, 2011, s. 64.

⁶¹ SOA v Praze, *KSO Praha (1857-1949)*, k.č. 752, sign. Sp IV-303, s. 243.

⁶² Tamtéž.

Dynamitka v Zámčích na fotografiích z roku 1936

Zdroj: POVOLNÝ, Daniel. František Janeček: motocyklový král, Praha, 2011, s. 58.

4 Neštěstí v továrně aneb „nebezpečné experimentování nepovolaných“

4.1 Výbuch č. 1 (7. listopadu 1870)

V předchozí kapitole byly chronologicky mapovány jednotlivé události týkající se dynamitky v Zámkách. Jeden tematický okruh je ale tak obsáhlý, že si zaslouží svoji vlastní kapitolu. Jím jsou výbuchy a neštěstí, ke kterým v dynamitce došlo, a které si bohužel vyžádaly mnoho životů. Každá podkapitola je věnována jednomu výbuchu, pro čtenářovu orientaci je datum výbuchu vždy v jednotlivých názvech. Číslování je také pouze orientační, není vyloučeno, že v továrně došlo k více výbuchům, než se podařilo autorovi objevit.

Teď již můžeme přímo k prvnímu neštěstí, ke kterému došlo 7. listopadu 1870. *Národní listy* o něm zpravily takto: „Asi půl hodiny cesty od Roztok, když se jde po pravém břehu Vltavy proti proudu, nalézá se továrna na vyrábění dynamitu a třaskavého oleje, náležející p. Alfredu Nobelovi a spol. Továrna ta záleží prozatím asi z devíti dřevěných domkův, z nichž každý zvláštnímu účeli slouží... V posledním z domků těchto vzdáleném asi čtvrt hodiny od Vonic, kdež vyráběli třaskavý olej, udál se v pondělí dne 7. t. m. o půl 3. hodině odpoledne onen osudný výbuch, jenž strašlivých po sobě zanechal následků, utrativ spolu 5 lidských životů. Nelze ani rozeznati místo, kde domek stál. Půda na mnoho sáhů kolem jest rozryta, jako by ji rozoral; nahromaděny tu v největším nepořádku kusy z přelámaných prken, tříšťky z trámů, skla z nádob, v nichž se nalezaly kyseliny, vyrytá země atd. Jakou silou domek tento byl do povětří vyhozen, posouditi lze z toho, že sloupy, na kterých asi 5' s výše od země stál a které více nežli 1° hluboko do země zadělány byly, jsou vytrženy... Jména nešťastníků, kteří zde zahynuli, jsou následující: Jan Nysek laborant v tamnější továrně z Prahy, otec 3 dítek, z nichž jedno zároveň s otcem bylo pohřbeno, Josef Pešek z Vonic, Roudencký a syn z Ďáblic a Alois Stecher, otec 3 dítek... Příčinu výbuchu nelze udati, vše, co se o tom povídá jsou pouze domněnky. Především udává se to, že laborant Jan Nysek za nepřítomnosti ředitele továrny proti zákazu experimentoval s třaskavým olejem a jsa v stavu podnapilém nepozorností svou zavinil neštěstí to...“⁶³

⁶³ O výbuchu v továrně u Roztok. *Národní listy*, roč. 9, 11. 11. 1870.

Po výbuchu dynamitové továrny u Roztok. (Dle skutečnosti kreslil Fr. Chalupa.)

Ilustrace stavu údolí a prozatímních budov továrny po výbuchu ze 7. listopadu 1870. Kresba podle skutečnosti od českého malíře Františka Chalupy z časopisu Světozor (18. listopadu 1870, číslo 47).

První zpráva z úterý 8. listopadu⁶⁴ již mluví o pěti úmrtích v továrně, ovšem dodává, že mohlo dojít k mnohem většímu počtu. Místo kde se totiž výbuch udál bylo odděleno od zbytku továrny jen malým pahorkem, který naštěstí výbuch zastavil. Přestože se již v továrně začalo s výrobou, nebyla ještě celá dostavěna. I v době, kdy k výbuchu došlo, se v údolí nacházelo mnoho stavebních dělníků dokončujících stavbu továrny. Kdyby tedy nebylo výbuchu zabráněno v šíření, mohla mít tragédie o mnoho víc obětí. Nemluvě o tom, že se sklad s vyrobeným dynamitem nacházel pouhých sto kroků od místa výbuchu. Naštěstí k němu výbuch nedosáhl. O nebezpečí, které představovalo uskladnění již vyrobených výbušnin poblíž míst, kde se dynamit vyrábí, bude řeč ještě při výbuších následujících.

První rok výroby se tedy stal úspěchem i neúspěchem zároveň, když se obavy mnohých, kteří se strachovali potencionálního nebezpečí nové komodity, naplnily. V listopadu 1870 nedošlo však k neplánovaným výbuchům dynamitu jen v Praze, ale také ve Spandau u Berlína. Osmého listopadu došlo k výbuchu v jiné továrně na dynamit, kde zemřelo několik

⁶⁴ Výbuch. *Národní listy*, roč. 9, 8. 11. 1870.

dělníků, a také došlo v ten samý měsíc k výbuchu ve slezském Beuthenu.⁶⁵ Velký podíl na tom jistě měla rychlá konstrukce budov a nezkušenost pracovníků. Vinu svaloval na pracovníky i samotný Alfred Nobel, svým prohlášením obhajující svůj vynález. „Nehody v továrnách ... u větší části dokázané neopatrnosti zřízenců příslušných přičítati je sluší“, které zveřejnil v Hamburku dne 18. listopadu 1870.⁶⁶

Zde se mimo jiné tvrdí, že k nehodám může dojít pouze z neopatrnosti, neboť ve všech továrnách jsou jednotlivé stroje od sebe odděleny. K samovolným výbuchům prý dojít nemůže a doposavad všechna neštěstí zavinyly „k víře nepodobná lehkovážnost, aneb zlomyslnost“⁶⁷. Dělníci zacházející s dynamitem se prý snadno oddávají přesvědčení o relativní bezpečnosti této látky, a tím pádem zanedbávají ustanovené předpisy. Všechny dosavadní nehody se údajně staly z těchto dvou příčin. Buď se s již vyrobenými patronami příliš neopatrně zacházelo při používání, anebo se hotové patrony kladly na kamna či poblíž ohně. Nobelovo prohlášení končí apelem na provozovatele staveníšť a lomů, aby své zaměstnance poučili, jak nebezpečné je takové počínání.⁶⁸ Nobelovy důvody pro vydání této apologie jsou zřejmé, po opakovaných výbuších ať již při výrobě nebo při používání jeho trhavin bylo nutné obnovit důvěru veřejnosti v Evropě ve výrobky jeho společností.

4.2 Výbuch č. 2 (14. ledna 1871)

Po takovémto neštěstí, které se ke všemu událo tak brzo po zprovoznění továrny, by se zdála zřejmá nutnost reformy továrních postupů a bezpečnosti. Ovšem v roce 1870 je situace značně odlišná (např. živnostenská inspekce byla ustanovena až zákonem č.117 "o živnostenské inspekci" z roku 1883). Pokud k nějakým změnám k zaručení bezpečné výroby došlo, rozhodně to nestačilo. Dne 14. ledna 1871, tedy pouhých 68 dní od předchozího výbuchu, došlo k novému, ještě hrozivějšímu neštěstí. Znovu zde uvedu pasáže z velmi obsáhlé a barvitě reportáže *Národních listů*.

„Bylo to v sobotu dne 14. t.m. o 8 hodině 10 minutách ráno, kdy celé tamnější okolí ohromeno a poděšeno bylo výbuchem až dosud neslyšeným. V nejnovější osudný den mělo v dílně, neštěstím postižené, pracovati úhrnem čtrnácte dělníků ... Od šesti do osmé (ráno v sobotu dne 14. t. m.) klidně pracováno ve všech dílnách továrny ‚Noblovy‘ i v

⁶⁵ Výbuch. *Průmyslník*, roč. 2, Praha, 1870. s. 147.

⁶⁶ K opravení. *Národní listy*, roč. 9, 25. 11. 1870. V národních listech bylo prohlášení otisknuto až o 7 dní později, než v byl vydán originál v Hamburku.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž.

„domku“ neštěstím stíženém. Ještě o osmé hodině ráno (dne 14. t. m.) nový inšpektor továrny p. Svěcený spolu s účetním p. Burdou prohlíželi mimo jiné ‚boudy‘ i ‚domek‘ onen, kterýž tak hrůzným způsobem pohřbil výbuchem svým dělníky své ... Deset minut právě uplynulo od hodiny osmé, a hromové hřmění rachotilo celým okolím Roztok. Soudní den zdál se blízký. Byltě výbuch takový dosud neslýchaný. I loňský listopadový výbuch proti tomuto musí ustoupiti, vynikát letošním objevem i zhoubností. Výbuchem zabito všech naznačených tam deset pracovníků. Vyhození jsou s celou dílnou svou do povětří tak, že z nich ani jediné tělo mrtvé z úplna nenalezeno.“⁶⁹ Následuje popis toho, jaké lidské části byly kde nalezeny, který zde raději nebude odcitován.

Reportáž národních listů také podává svědectví některých pracovníků továrny. Podle nich je opakování listopadového neštěstí vůbec nepřekvapilo, bezpečnost práce nebyla brána vážně. Dokonce tvrdí, že se na pracovišti kouří tabák. Hlavní příčinu výbuchu však vidí v nedostatečném dozoru ze strany vedení továrny. Dozorci údajně navštěvovali továrnu jen jednou denně, pokud bylo vše v pořádku tak se již ten den na pracovišti neobjevili. Dalším nedostatkem byly vyvěšené tzv. „Gebrauchs-Anweisungen“, tedy instruktaže ke správnému postupu při práci. Reportér sám jich v troskách továrny našel několik. Žádné však nebyly vyvěšeny v češtině, a byly tedy pro valnou většinu dělníků nesrozumitelné.

Samotná budova, kde k výbuchu došlo, byla 17 kroků dlouhá, 8 široká a 9 vysoká a byla postavená z cihel a ze dřeva. Stála až hlouběji v údolí. Svědek Antonín Jelínek (který naštěstí továrnu těsně před neštěstím opustil) výbuch připisoval dělníku Karlu Hauserovi. Když plnil patrony dynamitu, měl údajně ve zvyku násilím tlouci na páku uvolňující dynamitový prášek, neboť ten byl v tomto ročním období často zmrzlý. Tímto se ovšem mohl dynamit snadno vznítit. Zpráva upozorňuje ještě na jednu důležitou skutečnost. Ve většině továren, kde pracují s třaskavým materiálem, je tento materiál ihned po vyrobení uložen ve zvláštním, bezpečném skladu, který není v dosahu případného výbuchu. V dynamitce v Zámčích byl sklad umístěn v místech, kde se patrony teprve naplňovaly. V něm bylo údajně umístěno plných dvacet centnýřů dynamitu.⁷⁰ Tato okolnost byla hlavním důvodem, proč byl výbuch tak devastující. Kdyby nebylo uloženo takové množství výbušniny v jediném místě, nemuselo dojít k neštěstí takového rozsahu. V takovém případě by se jednalo o omezený výbuch pouze v jednom z výrobních míst.

⁶⁹ Výbuch v továrně na dynamit. *Národní listy*, roč. 10, 16. 1. 1871.

⁷⁰ Výbuch v továrně na dynamit. *Národní listy*, roč. 10, 16. 1. 1871. Dvacet centnýřů se přibližně rovná 1120 kg.

Neštěstí samozřejmě způsobilo velké rozhořčení mezi pozůstalými obětí. „Asi v tutéž dobu objevil se na osudném místě pan Karstens, švédský konzul a člen společnosti „Alf. Nobel et Comp.“ Ačkoliv nerozumí česky, mohl velmi snadno poznat z posuňků shromážděného zde lidu všeobecné rozhořčení ... Netřeba snad ani podotýkati, že předevírem i včera střídal se stále zástupy lidu z blízka i z daleka na místě, kde hrozné neštěstí bylo tak četné oběti si vyhledalo. Všeobecnou soustrast' vzbudil mezi zástupem naříkajících matek, otců a jiných příbuzných staříčký a slepý otec zabitých bratří Hausrů“⁷¹

Rozsah tragédie k sobě samozřejmě připoutal pozornost úřadů. Místo výbuchu hlídali již brzy po tragédii dva příslušníci četnického sboru. Ještě v sobotu na místo dorazila ohledací komise. V neděli v poledne, tedy druhý den, dorazila na místo politická komise, skládající se z okresního komisaře p. Hejdy a místodržitelského inženýra p. Antona Rosenberga, za účelem vyšetření události. Nikdy ale na místo nedorazila komise soudní, i přesto, že její příchod byl všeobecně očekáván. Přesto začal 16. ledna (tedy dva dny po neštěstí) vyslýchat svědky c. k. okresní karlínský soud. Již dříve zmíněný Antonín Jelínek zopakoval před soudem svědectví o neopatrnosti dělníka Karla Hausra.⁷²

Hledání po ostatcích nešťastníků zabitých při výbuchu trvalo ještě několik dní. Poslední byly nalezeny až v pondělí po horečné snaze pozůstalých, neboť se některé nalézaly pohřbeny hlouběji pod zemí. Všechny ostatky byly dopraveny do umrlčí komory bohnického hřbitova. Musely být odneseny v koších, protože se žádné tělo nenašlo celé. Společný pohřeb, který správa továrny nechala peněžně zaopatřit, proběhl v úterý 17. ledna o třetí hodině odpoledne. Přestože usmrčených při výbuchu bylo deset, pohřbeni byli pouze ve čtyřech rakvích, i když by se údajně všechny nalezené ostatky vešly pouze do jediné rakve.⁷³

Národní listy v úterý zpravily (17. ledna)⁷⁴, že již v pondělí (16. ledna) došlo v továrně k obnovení provozu, k pochopitelné velké nelibosti zaměstnaných dělníků. Ti měli údajně samozřejmě výhrady k návratu do podmínek panujících v továrně, ale valná většina neměla z existenčních důvodů jinou možnost. Ovšem ve zprávách další den, tedy ve středu 18. ledna, došlo v Národních listech k opravě. Vedení továrny údajně z vlastního popudu nechalo výrobu dočasně zastavit již v pondělí, i když se zaměstnané dělnictvo dostavilo.

⁷¹ Výbuch v továrně na dynamit. *Národní listy*, roč. 10, 16. 1. 1871.

⁷² Výbuch v továrně na dynamit u Roztok. *Národní listy*, roč. 10, 17. 1. 1871.

⁷³ Výbuch v továrně na dynamit. *Národní listy*, roč. 10, 18. 1. 1871. Jedná se o jiný článek než ten z 16. ledna.

⁷⁴ Výbuch v továrně na dynamit u Roztok. *Národní listy*, roč. 10, 17. 1. 1871.

Výbuch vyvolal také obnovený odpor okolních obcí. Protestování proti provozu dynamitky probíhalo již před jejím postavením a po prvním neštěstí, které se v ní událo. Měřítka tohoto výbuchu však zvedlo organizovanou reakci ze strany okolních obcí, o které již byla řeč v předchozí kapitole

4.3 Soud s Františkem Zábranským

Mimo odporu obyvatel okolí se ale vedení továrny muselo vyrovnat i s mnohem závažnější překážkou. Byl jí soudní proces s tehdejším ředitelem továrny Františkem Zábranským. Žaloba na něj byla podána 19. dubna 1871 a byl viněn z přečinu proti bezpečnosti života neboli „gegen Sicherheit des Lebens“, podle §335 a §337 trestního zákoníku. Zábranský byl ředitelem továrny přinejmenším v době výbuchu v lednu 1871. Ovšem v době, kdy soud probíhá, tedy v květnu, již ředitelem není. Jestli ho propustila společnost kvůli neštěstí či z jiného důvodu, nelze z dostupných pramenů určit. Dá se ovšem spekulovat, zda nebyl propuštěn jako „nepohodlný“ člověk, který byl spjat s neštěstími v továrně, a tudíž s ním nechtěla být společnost spojována.

Kromě menší zprávy z tisku o průběhu soudu se také dochoval soudní spis ve fondu Krajského soudu trestního Praha⁷⁵, který nabízí dodatečné informace o tragédii proběhnuvší v dynamitce v Zámčích. Nejdříve by bylo příhodné ilustrovat, kdo to byl František Zábranský, alespoň tak, jak nám to prameny dovolí. Tímto jménem je označován v tisku v českém jazyce, v německém textu uvnitř soudního spisu je však vždy označen jako Franz Zabranský.⁷⁶ I zde se píše s čárkou na konci a dá se tedy předpokládat, že on sám byl primárně českojazyčného původu, nebo alespoň preferenčně používal českou formu jména. V soudním spise je také v informačním listu o obviněném uvedena řeč „böhmisch und deutsch“, tedy s češtinou na prvním místě.

Dále se můžeme dozvědět, že mu v roce 1871 bylo 36 let, jeho rok narození je tedy buď 1834 nebo 1835. Byl katolického náboženství; byl ženatý, ovšem dosud bez manželských potomků. Pocházel z Prahy a k Praze bydlištěm taky v roce 1871 náležel. Jako profese Františka Zábranského se udává doktor chemie, respektive v dobové terminologii doktor lučby. Kde tento titul obdržel, není jasné. Máme k dispozici také fyzický popis obžalovaného.

⁷⁵ SOA v Praze, *KST Praha*, k.č. 570, sign. C 721/1870. V dobových pramenech je možno najít tento soud také jako Zemský soud trestní Praha. Tato dvě jména označují stejnou instituci.

⁷⁶ Výjimka je pouze informační list neboli „Auskunfts-Tabelle“ o obviněném, kde je uveden jako Karl Zabranský. Zde se však s největší pravděpodobností jedná o překlep. SOA v Praze, *KST Praha*, k.č. 570, sign. C 721/1870, Auskunfts-Tabelle.

Víme tedy např., že byl střední výšky, měl blondaté vlasy a k soudu přišel měšťansky oblečen, doslova „städtisch“. Kromě toho se o něm dozvídáme velmi důležitý fakt, a to že byl doposavad bezúhonný.⁷⁷ Díky zprávě z časopisu *Průmyslník* se dozvídáme možná nejdůležitější informaci, a sice že se stal ředitelem dynamitky v Zámčích na podzim 1870, pravděpodobně v září či v říjnu.⁷⁸

Na tomto místě by bylo dobré rozebrat ještě jinou žalobu, která byla na vedení továrny podána, nedostala se ale k soudu. Chronologicky se jedná o obvinění první, neboť se týká výbuchu prvního, jenž se stal již 7. listopadu 1870. Žaloba byla podána 4. ledna 1871, tedy přesně deset dní před tím, než došlo k výbuchu druhému. Údajné provinění je stejné jako i u výbuchu následujícího, a sice přečin proti bezpečnosti života, tentokrát ovšem podle § 197. Krajský trestní soud v Praze tuto žalobu podanou c. a k. státním zastupitelstvím pozastavil již po předběžném šetření 11. ledna 1871. Pod rozhodnutím jsou podepsáni předsedající zemského soudu Jankovský, státní zastupitel Dr. Hlavaček a přisedající Ježek a Malowetz. Nelze také opomenout to, že k pozastavení žaloby došlo pouhé tři dny před druhým neštěstím. Bohužel se žádný detailnější dokument o průběhu šetření nezachoval, např. o důvodech pozastavení soudního procesu.

Teď již můžeme přejít k procesu, který se týkal výbuchu z ledna 1871. Po podání žaloby v druhé polovině dubna se závěrečné přelíčení konalo 22. května 1871. Soudu předsedal zemský soudní rada Lanssecker, dále u něho zasedal zemský soudní rada Ratzenbeck a pobočník zemského soudu Císař. Náměstek státního zástupce Ramisch reprezentoval státní zastupitelství. Obžalovaného Františka Zábranského hájil JUDr. Hrdlička. U soudu figurovalo pět svědků, kteří byli nakonec kvůli závažnosti jejich výpovědi vzati pod přísahu. Jejich jména jsou Karl Dbalý, Eduard Burda, Franz Jermař, Anton Jelínek a Robert Svěcený. K soudu se dostavili ještě další dva svědci, Wenzl Černý a Wenzl Rákosník, ti ovšem kvůli nevýznamnosti jejich výpovědi nebyli připuštěni k hlavnímu jednání.⁷⁹

Soudní spis také nabízí alternativní pohled na některé okolnosti výbuchu tak, jak se udál 14. ledna, neboť se zachoval soudní zápis o výpovědi svědků. K výbuchu prý došlo před půl osmou ráno a v době neštěstí se v prostorách továrny nacházelo 12 dělníků, ne 14 jak informovaly *Národní listy* ve zprávě ze 16. ledna. Naštěstí byli během výbuchu dva z těchto dvanácti pracovníků kvůli jiné momentální činnosti nepřítomni v prostorách továrny. Kromě

⁷⁷ SOA v Praze, *KST Praha*, k.č. 570, sign. C 721/1870, Auskunfts-Tabelle.

⁷⁸ Osobní. *Průmyslník*, roč. 2, Praha, 1870, s. 131.

⁷⁹ SOA v Praze, *KST Praha*, k.č. 570, sign. C 721/1870, Protocol. Soudní protokol zachycující výpověď svědků.

těchto 12 dělníků, kteří se zabývali zhotovováním patron dynamitu, opustili těsně před výbuchem továrnu dva zástupci vedení podniku. Byl to zaprvé Eduard Burda, v *Národních listech* je označován jako účetní, v soudním spise jako „Aufsicht führende“, tedy jako vedoucí dozoru. Druhým byl nově příchozí inspektor továrny Robert Svěcený. Údajně opustili místo nešťestí poté, co instruovali dělníky o způsobu práce. Ti se podle obdržených instrukcí pustili do práce a brzy poté došlo k výbuchu.

Nadále vypovídal svědek Franz Jermař. Dá se předpokládat, že on byl vedle Antonína Jelínka, který již dříve dával obsáhlou výpověď *Národním listům*, jedním ze dvou dělníků, kteří výbuch přežili. Dle jeho svědectví po odchodu dozorujícího personálu začal nebezpečným způsobem pracovat dělník Ottokar Hauser.⁸⁰ Původně se ve zprávě *Národních listů* uvádělo, že výbuch způsobil jeho starší pětadvacetiletý bratr Karel.⁸¹ Ze soudního spisu ale jasně vyplývá vina mladšího bratra Otakara, kterému bylo pouhých 17 let. Údajně i přes opakované varování ze strany ostatních pracovníků postupoval nebezpečným způsobem při plnění patron dynamitu. V tuto roční dobu byl dynamitový prášek zmrzlý, a tak se ho snažil Otakar Hauser různými způsoby uvolnit buď tlučením anebo se ho snažil postupně ohřívat, aby s ním bylo možné patrony plnit. Soud ustanovil, že jeho konání vedlo k výbuchu.

Přesto zůstávala otázka, zda vedení nezanedbalo bezpečnost práce při dohledu nad dělníky. Především je podivný fakt, že všichni dělníci byli mladší 25 let. Jedinou výjimku tvořil 37letý předák Wenzel Schöttner, který byl jedinou odpovědnou osobou zahynuvší při výbuchu, jediný, kdo nebyl Čech a zároveň jediný, kdo nebyl svobodný. Dále se soud zabýval otázkou, zda byli příslušní pracovníci dostatečně seznámeni s nařízeními o pracovních postupech a o nebezpečnosti práce. Shledalo se, že v tomto ohledu vedení v čele s Dr. Františkem Zábranským nepochybně a pracovníci v továrně byli o těchto skutečnostech zpraveni dostatečně. Přesto bylo uznáno, že nemělo být skladováno tak velké množství dynamitu na jednom místě a místo pracoviště nemělo sloužit i jako sklad. Pochybení v tomto případě podporoval i fakt, že si této skutečnosti všimli a kritizovali ji i starší dělníci v továrně. Přesto tato skutečnost nebyla příčinou nešťestí. Soud na základě těchto skutečností konstatoval, že přečin proti bezpečnosti života nebyl prokázán a uznal, že obžalovaný není vinen.⁸²

Kdybychom se pokusili shrnout celý proces a jeho okolnosti, můžeme konstatovat, že v důsledcích nedošlo ze strany úřadů k žádné prokazatelné intervenci. Vedení továrny odešlo od

⁸⁰ SOA v Praze, *KST Praha*, k.č. 570, sign. C 721/1870, Protocoll. Jedná se o soudní protokol zachycující výpověď svědků.

⁸¹ Výbuch v továrně na dynamit. *Národní listy*, roč. 10, 16. 1. 1871.

⁸² SOA v Praze, *KST Praha*, k.č. 570, sign. C 721/1870, Urtheil.

soudu bez trestu, továrna i přesto musela na dlouhé měsíce zastavit výrobu. Nesmíme však opomenout, že právě tento výbuch měl na veřejnost mnohem větší dopad než výbuchy ostatní. Například v reportáži *Národních listů* o zamýšleném cukrovaru v Roztocích u Prahy z dubna 1871 se píše toto: „Z Roztok přichází jen velmi zřídka nějaké zprávy do veřejnosti; kdyby nebyly se staly Roztoky již tím světoznámými, že na blízku se nalézá továrna na vyrábění dynamitu, zajisté by málo kdo věděl, že Roztoky při Vltavě leží, blízko Prahy a v tak romantické krajině.“⁸³ V květnu se zase jiná zpráva *Národních listů* vyjádřila o dynamitce jako o „létací továrničce“.⁸⁴ Kromě široké známosti začaly právě po tomto výbuchu vznikat iniciativy, např. petice, za zrušení nebo za přesunutí továrny, tak jak bylo již představeno v předchozí kapitole. Žádná z těchto iniciativ se však nedočkala svého cíle a továrna, v obnovené podobě, zahájila 1. července 1871 opět pravidelnou výrobu dynamitu.⁸⁵ Tento výbuch však zdaleka nebude poslední, který v dynamitce proběhne.

4.4 Výbuch č. 3 (8. října 1872)

V této kapitole byly již odcitovány části prohlášení Alfreda Nobela z listopadu 1870, které reagovaly na opakovaná neštěstí, v nichž figurovaly výbušniny vyrobené jeho koncernem. Tlak veřejnosti na větší bezpečnost či v některých případech kompletní zákaz používání nitroglycerinu a dynamitu vedlo k pochopitelné reakci ze strany Nobelova koncernu. Ten se snažil o vyvrácení názorů, že jeho výrobky jsou ze zásady nebezpečné a snažil se spíše akcentovat individuálnost a lidský faktor v jednotlivých nehodách. Další z podobných prohlášení nechal otisknout samotný August Schram v *Národních listech* v srpnu 1872: „Výbuch dynamitu. Pod touto narážkou přinášejí časopisy časté zprávy o neštěstí, jenž přihází se za příčinou neopatrnosti při trhání hmot, nebo lehkovážného kladení dynamitu na kamna a poblíž ohně“.⁸⁶ Kromě kousavé poznámky na periodika zpravující o neštěstích je zde zopakováno, že nehody se mají připisovat lehkovážnosti a neopatrnosti. Podle prohlášení manipulace s dynamitem není nebezpečnější než s ostatními trhavinami a těm, kdo ho užívají, byla již dávno dokázána jeho vzácnost. Fráze v předposledním odstavci je natolik výřečná, že zavdala i k názvu celé této kapitoly. Totiž že nehody nemohou nastat, pokud se nevyvolává „nebezpečné experimentování nepovolaných“.⁸⁷

⁸³ Z Roztok. *Národní listy*, roč. 10, 21. 4. 1871.

⁸⁴ K vůli dynamitce vojenská posádka v Roztokách. *Národní listy*, roč. 10, 6. 5. 1871.

⁸⁵ Nobela c. k. výs. opatř. trhací prach „Dynamit.“ *Národní listy*, roč. 10, 4. 7. 1871. Inzerát ohledně obnovení pravidelné výroby v továrně v Zámčích.

⁸⁶ Výbuch dynamitu. *Národní listy*, roč. 11, 22. 8. 1872.

⁸⁷ Tamtéž.

K nebezpečnému experimentování nepovolaných však muselo docházet i nadále, neboť neuplynuly ani celé dva roky od minulého neštěstí a v zámecké dynamitce došlo k dalšímu výbuchu, a sice 8. října 1872. Zevšednění tragických zpráv přicházejících z dynamitky v Zámčích si všimly i *Národní listy*, které přinesly o výbuchu tuto reportáž: „A zase explose v dynamitce v Brnkách... Výbuch udál se o čtvrt na čtvrtou hodinu včera odpůldne a sice v třetí ‚patronce‘ nejnovějšího a také nejvýše umístěného oddělení v rokli kostoprdské. Jelikož dle předběžných dvou trudných případů podobných seznáno, že tím lepší stane se opatření k vůli bezpečnosti osob pracujících, čím méně jich v jedné dílně bude pohromadě, vystaveny nové tyto ‚patronky‘ pouze vždy pro dělníky dva. Ještě krátce před výbuchem o hodině třetí odpůldne navštívil správce továrny patronku naznačenou, napomínaje k obezřetnosti. Za čtvrt hodiny vylítla a s ní i oba dělníci, jenž v ní pracovali, vyhozeni jsou co mrtvoly do povětří... Nešťastní dělníci ti jmenují se Moravec a Valenta. První z nich jest 35, druhý 27 let stár; oba jsou štěstí neženati.“⁸⁸

V dynamitce tedy došlo k dalšímu smrtelnému nehodě, i tak lze pozorovat určité změny oproti těm předchozím. Je na pováženu, zda posuzovat úmrtí „jen“ dvou dělníků jako úspěch, očividně však po výbuchu z ledna 1871 došlo k jistému přehodnocení pracovních postupů v továrně. Zaprvé se po minulých neblahých zkušenostech pracovalo jen po dvou dělnících, každý pár pracoval v jednotlivých menších patronkách oddělených náspem. To znamenalo, že i když k výbuchu došlo, nezpůsobil tolik obětí, jako v roce 1871. Druhým pokrokem byla skutečnost, že ve zmíněné patronce se nacházelo „pouze“ 25 až 50 liber dynamitu. Větší množství dynamitu, ať již hotového v patronách či nikoliv, bylo uskladněno pouze ve zvláštních skladištích.⁸⁹

I přes tragičnost této události, můžeme konstatovat, že došlo k nezpochybnitelnému posunu v bezpečnosti od počátku výroby dynamitu v Zámčích. Pověst továrny ovšem ani tato opatření nemohla zcela zvrátit, když zde ke smrtelným úrazům nadále docházelo. Pravděpodobně i kvůli nepřetržité hrozbě při práci v dynamitce se 23. října odhodlali dělníci ke stávce. Ta byla již zmíněna ve třetí kapitole, zde stojí za pozastavení, že ke stávce došlo 15 dnů po výbuchu. Jak již víme, tak stávka vyžadující zvýšení mezd skončila neúspěšně a na místo protestujících dělníků byli jednoduše najati dělníci jiní.⁹⁰

⁸⁸ A zase explose v dynamitce v Brnkách. *Národní listy*, roč. 11, 9. 10. 1872.

⁸⁹ A zase explose v dynamitce v Brnkách. *Národní listy*, roč. 11, 9. 10. 1872. Hrubý převod 25-50 liber dává přibližně 15-30 kg.

⁹⁰ Stávka v dynamitce. *Národní listy*, roč. 11, 25. 10. 1872.

4.5 Výbuch č. 4 (3. listopadu 1892) a vztah továrny k dělníkům

Po neuvěřitelném sledu výbuchů jednoho za druhým na počátku 70. let se v pozdějších letech výroba poněkud ustálila. Máme informace, že k nějaké větší nehodě v továrně došlo v roce 1879, chybí však přesné informace. Nepodařilo se ani objevit o tomto neštěstí žádnou zprávu v tisku.

Zato máme zprávu o výbuchu z podzimu roku 1892. Ten měl velmi podobný průběh jako neštěstí z roku 1872, kdy vybuchla jedna z budek a s sebou vzala dva dělníky, kteří v ní pracovali. K výbuchu došlo 3. listopadu 1892 po sedmé hodině ranní. Jednalo se o dva ostřílené dělníky, Josefa Tomáška z Roztok a Antonína Jelínka ze Sedlce, kteří v továrně pracovali nepřetržitě 15 let. Oba pracovníci továrny prý započali s výrobou v nejzazší budce, aniž by čekali na rozkaz ředitele p. Feilera. V době výbuchu se v budce nacházelo asi 200 kg nitroglycerinu, což znamenalo, že z ní zbyly jen malé třísky a hluboká jáma v zemi, nemluvě o tom, že „po obou dělnících nebylo památky.“⁹¹ Zabitý Jos. Tomášek byl ženat a otcem odrostlého syna a Ant. Jelínek byl též ženat a zanechal vdovu s malým děvčátkem. Z toho mimo jiné vyplývá skutečnost, že továrna se již v roce 1892 neřídila svým pravidlem z počátků svého provozu, a to že v dynamitce mohou pracovat jen muži neženatí.

Neštěstí se přičetlo neopatrnosti jednoho z dělníků, těžko zjistit kterého z nich. Ihned po výbuchu byla továrna uzavřena, a o případu zpraveno okresní hejtmanství v Karlíně a místní vojenské velitelství v Praze. Škoda samotná byla malá. Továrna byla uzavřena, dělníci propuštěni a po několik dní se v ní nepracovalo.⁹²

Tímto posledním vyprávěním můžeme uzavřít epizodu výbuchů dynamitu, ke kterým v dynamitce došlo. Jak již bylo řečeno, tento seznam není konečný, budoucí práce určitě rozsah vědomostí ještě rozšíří. Na závěr můžeme ještě uvést statistiky úmrtí dělníků zaměstnaných v továrně. Na období, do kterého spadá i výbuch z roku 1892, tj. 1890-1901, připadá na 1000 celoročně zaměstnaných dělníků 1.83 úmrtí. Pro mnohem delší období 1874-1908 vychází stejná statistika na 0.7 úmrtí.⁹³ Kdybychom tuto statistiku provedli i pro roky 1870-1874, dostali bychom samozřejmě mnohem méně lichotivé číslo.

Velmi negativní vyznění celé kapitoly, především ve vztahu továrny ke svým dělníkům, bych teď na tomto místě chtěl alespoň vyvážit zmínkou o některých sociálních výhodách,

⁹¹Výbuch dynamitu v továrně na vyrábění dynamitu a třaskavých látek firmy Nobel a spol. v Zámčích u Roztok. *Národní listy*, roč. 32, 4. 11. 1892.

⁹² Tamtéž.

⁹³ *Úřední skupinový katalog č. 5*, Praha, 1908, s. 145.

kterých zaměstnaní dělníci požívali. Výrazem alespoň určitého modu vivendi, který se podařilo najít mezi továrnou a jejími zaměstnanci, byla skutečnost, že z přibližně 80 dělníků, které továrna zaměstnávala na počátku 20. století, byla většina zaměstnána od samého počátku výroby. Zaměstnanci měli i jiné výhody, které rozhodně nebyly v té době obvyklé. Úředníci, mistři a přední dělníci mohli např. používat bezplatně buď v továrně nebo mimo ni byt. Zároveň měli po třicetileté službě nárok na výslužné ve výši plného platu. Dělníci invalidé pobírali rovněž penzi hrazenou ze společného podpůrného fondu.⁹⁴ Všechny tyto zaměstnanecké výhody navíc podtrhují změny, kterými mezi lety 1870 a 1900 prošly společnost i stát ve snaze o zlepšení práv a zajištění zaměstnanců, především v dělnických profesích, a také ve snaze o postupné zakládání sociální podpory pro širší vrstvy obyvatelstva.

Zhodnocení všech těchto okolností se nechává na čtenáři. Argumenty se pravděpodobně dá podepřít tvrzení, že dynamitka zbytečně mrhala životy mladých, často dokonce i nedospělých lidí, při nadmíru nedostatečném zajištění bezpečnosti. Také se dá zaujmout pozice vidění dynamitky jako továrny, která se snažila udělat co bylo v jejích silách, aby uspokojila požadavky zákazníků i zaměstnanců, a to i přesto, že se jednalo o podnikání v inherentně nebezpečné oblasti průmyslu.

⁹⁴Úřední skupinový katalog č. 5, Praha, 1908, s. 146.

5 A. Schram, továrna na umělá hnojiva a kyselinu sírovou

5.1 Rozvoj společnosti A. Schram

August Schram byl již v této práci představen jako jedna z postav, ne-li ta nejdůležitější, která se zasloužila o prvotní rozšíření dynamitu v Čechách, respektive v celém Předlitavsku. Kolem této osoby je možné se v literatuře dočíst mnoha nepřesností. Jako nejspolehlivější zdroj informací se nakonec ukázal být *Österreichisches Biographisches Lexikon*⁹⁵ a poté především publikace Antona Scheinera z roku 1918, která se věnuje přímo historii firmy „A. Schram“⁹⁶. Především tyto dva zdroje nakonec přinesly do bádání o historii této rodiny jasno.

Mnoho nepřesností vzniká v důsledku záměny jmen mezi čtyřmi bratry. Křestní jména tří z nich totiž začínala na písmeno A. Jmenovali se August, Adolf a Albin Schram, čtvrtý bratr se jmenoval Franz. Právě August a Adolf byli zaměněni v jinak příspěvném titulu *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Zde je uvedeno, že podnět k založení továrny v Zámčích dal v roce 1868 komisionář chemických výrobků a generální zastupitel Nobela Adolf Schram.⁹⁷ Ve skutečnosti byl tímto komisionářem August Schram. Jeho bratr Adolf se ve firmě A. Schram začal angažovat až v letech 1876/1877 na popud svého bratra Augusta.⁹⁸ V roce 1868 Adolf Schram ještě s bratrem Augustem aktivně nespolupracoval. K Adolfovi se ještě vrátíme, ale teď již k životu Augusta Schrama.

August se narodil 11. srpna 1843 ve Falknově, dnešním Sokolově, byl synem místního obchodníka Adalberta Schrama. Vyrůstal v prostředí průmyslu a uhelných revírů v Sokolovské pánvi. Již tehdy si pozorně všímal, že nároky na těžbu paliv se budou v budoucích letech nadále zvyšovat. Zároveň ho také poznamenala výstavba železnic v jeho domovském regionu, především Dráha císaře Františka Josefa a Buštěhradská dráha, a

⁹⁵ Österreichisches Biographisches Lexikon, cit. 12. 7. 2019. Dostupno z: <http://www.biographien.ac.at/>. Tento biografický slovník je zde zmíněn především pro svoji jednoduchou dostupnost. Zároveň pro potencionálního badatele nabízí rychlou možnost, jak si mezi jednotlivými Schramy udělat jasno.

⁹⁶ Scheiner byl jedním z ředitelů této společnosti a z jeho iniciativy byla tato kniha vydána.

⁹⁷ HLUŠIČKOVÁ, Hana. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl 3, P-S*, Praha, 2003, s. 405-406.

⁹⁸ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 9.

ohromné obtíže spojené s vybudováním železničních zářezů a tunelů. V té době se v Rakousku k podobným účelům používal pouze střelný prach a jeho náhražky.⁹⁹

Později vystudoval reálnou školu v Loktě. Důležité tržní zkušenosti získal při práci ve velkoobchodě v Lipsku a následně přesídlil do Prahy, kde se začal obeznamovat s v té době mladým chemickým průmyslem. Již v počáteční kapitole bylo řečeno, že v roce 1868 založil první sklad na dynamit v Hlubočepích u Prahy (v té době mu bylo pouhých 25 let). Svůj živnostenský list obdržel od Pražského magistrátu 10. ledna 1868. Na jeho základě byla společnost nesoucí název „A. Schram“ z rozhodnutí obchodního soudu v Praze zanesena 30. března 1868 do obchodního rejstříku. Tímto započala dlouhá historie této firmy, jejíž rozvoj bude mapován v této kapitole. Podíl Augusta Schrama na příchodu dynamitu do českých zemí a založení továrny v Zámčích u Prahy již v této kapitole podruhé popisován nebude. Důležitější je však zodpovězení otázky, čím se tak iniciativní člověk, kterým August Schram bezpochyby byl, zabýval po zahájení provozu továrny v Zámčích?

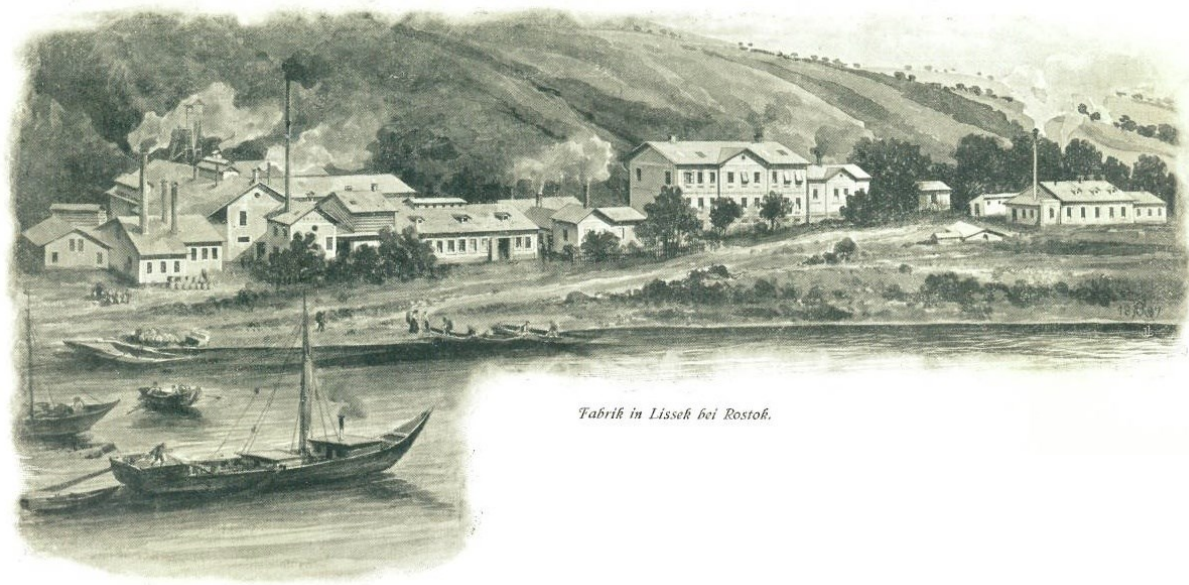
Jeho podnikavost neskončila jen při zasazování se o výstavbu této dynamitky. Všimnul si, že při výrobě nitroglycerinu bylo používáno velké množství kyseliny sírové a kyseliny dusičné. Doposavad bylo velké množství odpadních látek, které zbyly po jejich využití, odváděny se zbytkem odpadní vody do Vltavy. Uvědomil si, že je možné tyto látky použít při výrobě umělých hnojiv, do té doby v Čechách téměř neznámých. Již v roce 1871 vybuďoval poblíž dynamitky proti proudu Vltavy v Lísku (také Lissek) u Roztok¹⁰⁰ továrnu na zpracování těchto odpadních látek. Chemická továrna začala vyrábět zelenou skalici a také umělé hnojivo zvané superfosfát.¹⁰¹ Jejím založením se firma „A. Schram“ přeměnila z pouhého generálního zastupitele Nobelova koncernu a prodejce výbušnin na samostatného výrobce průmyslových výrobků. V průběhu času továrna svůj výrobní sortiment ještě rozšiřovala na např. kyselinu dusičnou a dusíkatá hnojiva. Podobné postupy na další zpracování především zbytných dusičitých kyselin byly následně zavedeny i u dalších Nobelových továren v Krümmellu u Hamburku a v Prešpurku.¹⁰²

⁹⁹ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 4.

¹⁰⁰ Nová továrna v Lísku se nachází v těsné blízkosti dynamitky v Zámčích. Pro lepší čtenářovu orientaci se doporučuje mapka v Přílohách 1 a 2.

¹⁰¹ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 8.

¹⁰² SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 9.

Fabrik in Lissek bei Rostok.

Chemická továrna v Lisku u Roztok patřící společnosti „A. Schram“ na vyobrazení někdy před rokem 1918. Do dnešní doby přežívá dvoupatrová budova uprostřed vyobrazení a menší budova bezprostředně napravo od ní (zde vypadá jako součást dvoupatrové budovy). Žádná z továrních budov nalevo již dnes neexistuje. Menší tovární budova v krajní pravé části obrázku již také ne. Polní cesta probíhající továrnou je dnešní ulice V Zámčích na Praze 8. Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum, s.7.

Společnost „A. Schram“ ovšem i nadále sloužila jako zprostředkovatel prodeje dynamitu a nacházela odbytiště pro dynamit vyrobený v Zámčích (např. pro výstavbu Buštěhradské dráhy). Další zajímavé rozšíření portfolia společnosti bylo nabytí vlastnictví naleziště uhlí a pyritu ve Falknově v roce 1873. Toto naleziště firma spoluvlastnila společně s Karlem Heinrichem sv. pánem von Berlepschem. Zde od počátku 70. let začal provoz provizorní šachty, díky které byla zjištěna výborná kvalita uhlí a stejně tak vysoký obsah síry v pyritu, který se zde nacházel.¹⁰³

5.2 Rodina Schramů

Rozvoj společnosti si vyžadoval i její personální rozšíření a August Schram velmi brzo požádal svou rodinu, aby se zapojila do jeho podnikání.¹⁰⁴ Ještě když se jeho firma zabývala především prodejem dynamitu, tak se v mnohém obracel na svého otce Adalberta, pracujícího

¹⁰³ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 8.

¹⁰⁴ Pro podrobné vyobrazení téměř všech příslušníků rodiny se čtenář odkazuje do příloh.

pro firmu J. N. Fischer, a bratra Franze Schrama, pracujícího pro firmu Schram&Thomae při výše zmíněném dodávání dynamitu pro stavbu Buštěhradské dráhy. Oba tito příslušníci rodiny Schramů nadále působili v Augustově rodném Falknově. Vzhledem k tomu, že Franz měl v této době již zavedené zaměstnání, dá se předpokládat, že byl z bratrů Schramů nejstarší. August byl totiž bez pochybností starší než Albin¹⁰⁵ a i než Adolf, jenž se narodil v roce 1848.

Brzy ovšem August zapojil dva své bratry, Albina a Adolfa, do každodenního fungování podniku v Praze. Svého mladšího bratra Albina požádal August o pomoc s řízením společnosti již v roce 1870. Tato spolupráce údajně přinesla své výsledky, neboť mu byla o tři roky později, 3. června 1873, udělena prokura pro jednání jménem společnosti. Albin zůstal prokuristou firmy do 13. října 1890, kdy ze společnosti po údajně svobodném rozhodnutí odešel.¹⁰⁶

Nejdůležitějším z Augustových bratrů se ale ukázal být Adolf. Ten se narodil 23. září 1848 ve Falknově. Po studiích na reálné škole v Loktě absolvoval chemicko-technická studia ve Vídni a v Praze. Jak již bylo zmíněno výše, poprvé ho společnost zaměstnala na přelomu let 1876/77. Zpočátku se díky svým technickým schopnostem zabýval zřízením podobných provozů na výrobu hnojiv v dynamitkách v Krümmellu a v Prešpurku. Mezitím se však ukázala limitace továrny v Lísku. Ta byla mezi lety 1871-1884 jediným závodem firmy A. Schram. Rozvoj českého zemědělství a cukrovarnického průmyslu však přinášel stále zvyšující nároky na produkci umělých hnojiv.

Společnost z toho důvodu začala uvažovat o založení továrny nové. Nejdříve byly zajištěny potřebné pozemky od Dr. Jana Palackého v Lobkovicích u Neratovic.¹⁰⁷ S největší pravděpodobností se jedná o Jana Palackého, syna Františka Palackého, který do roku 1883 vlastnil velkostatek v Lobkovicích. Tato informace však není potvrzená. Nakonec se ale tyto plány nepodařilo dokončit. Kromě jiných obtíží se nepodařilo zajistit potřebnou koncesi.

¹⁰⁵ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 7. Je zde doslova řečeno „verschafte sich August Schram durch die Aufnahme seines jüngeres Bruders Albin Mithilfe“ - je tedy zřejmé, že Albin je mladší než August.

¹⁰⁶ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 8.

¹⁰⁷ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 9.

Adolf Schram

Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum.

Nakonec se podařilo v roce 1884 pod technickým vedením Adolfa Schrama postavit velkou továrnu na kyselinu sírovou a superfosfát v Poštorné u Břeclavi. Tehdy Poštorná nebyla součástí Moravy, nýbrž dolních Rakous. Protože byla vystavěna v nížině, měla nová továrna mnohem větší perspektivu pro expanzi než továrna v Lísku, která byla stísněna prudkými svahy kolem Vltavy. Závod v Poštorné se velmi slibně rozvíjel a brzy se stal pro společnost ústředním. Pro ilustraci jeho rozlohy se čtenáři doporučuje obrázek v příloze 13.

Záhy však společnost zasáhla bolestivá rána. Zdraví Augusta Schrama bylo na počátku 90. let již po delší dobu špatné. Nejdříve strávil delší čas ozdravným pobytem v Griesu u Bolzana v Jižním Tyrolsku. V létě 1891 přestoupil po lékařském doporučení na léčení do Mariánských lázní. Kýžené uzdravení však nikdy nepřišlo a August Schram dne 5. srpna 1891 zemřel¹⁰⁸, pouhých šest dnů před svými 48. narozeninami.

5.3 Společnost A. Schram po smrti Augusta Schrama

August Schram byl bezesporu významnou osobností, která se zasloužila o rozvoj tuzemského průmyslu. Jeho zasazení o rozšíření dynamitu jako výrobku i dynamitové produkce do českých zemí je zřejmé. Je velmi pravděpodobné, že kdyby nebylo jeho podnikavosti, tak by byl rozvoj třaskavin a spřízněných odvětví průmyslu v tuzemsku pozadu o jistých pár let. Jeho smrtí však historie firmy A. Schram neskončila a bylo by příhodné, abychom věnovali alespoň několik stran dovedení její historie alespoň do meziválečného období. Formální převod firmy na jediného vlastníka, Adolfa Schrama, se udál 7. dubna 1892. Prokuristou firmy se 21. dubna 1892 stal Anton Scheiner.¹⁰⁹

Na tomto místě by bylo vhodné se věnovat specifickému fenoménu výstav. Nejznámější ze série výstav, které se v českých zemích na přelomu 19. a 20. století udály, se stala Jubilejní výstava zemská Království českého. Ta byla zorganizována na počest stého výročí korunovace Leopolda II. českým králem, součástí oslav byla tehdy i první průmyslová výstava konaná v Klementinu. Zpočátku byla zamýšlena jako zemská výstava, tedy bez nacionálního rozměru. Spory mezi německými a českými organizátory výstavy se ale nakonec vyostřily do takové míry, že většina nacionálně německých podniků svoji účast na výstavě odřekla.

Firma A. Schram se hodlala zpočátku této výstavy také účastnit, z výše popsaných důvodů však svoji účast na ní nakonec odvolala. Pro ilustraci vzájemné nacionální nevráživosti, která

¹⁰⁸ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 11.

¹⁰⁹ Tamtéž.

pronikla i do hospodářské sféry, můžeme odcitovat úryvek z katalogu jubilejní výstavy roku 1891:

„S podivením hledá náš rolník firmy, které každoročně k němu vysílají své zástupce, jež nešetří peněz na inserty v českých listech a na české oběžníky. Hle, jubilejní výstava ukázala nám jasně, jaké v nich má české rolnictví přátele a dle toho s nimi dojista naloží. Nechceme šířiti se o těchto závodech, aby se nezdálo, že chceme je poškozovati po stránce obchodní, uvádíme prostě, že výstavy se nesúčastnily veliké závody..., A. Schramovy továrny kyseliny sírové a strojených hnojiv v Břeclavi a v Lísku-Roztokách u Prahy.“¹¹⁰

Nacionální rozpory nakonec zamezily účasti firmy na výstavě v roce 1891 v Praze. Přece jenom se společnost jedné významné tuzemské výstavy zúčastnila, a sice Německočeské výstavy v Liberci v roce 1906. V katalogu této výstavy je možno ji dohledat pod názvem „A. Schram, Schwefelsäure, Kunstdünger- und Futtermittel-Fabriken“.¹¹¹

V 90. letech také kvůli zřizování stále nových továren na umělá hnojiva stoupala firmě A. Schram konkurence. V roce 1897 byl z toho důvodu vytvořen kartel výrobců superfosfátu pod vedením předsedy JUDr. Friedricha Kaufmanna. Společnost A. Schram do něho brzy vstoupila. Továrna v Lísku ani přesto novému konkurenčnímu tlaku nemohla čelit. Největším problémem byla cena přepravy, velké plavební poplatky za dopravu po Vltavě neúměrně zvyšovaly cenu ještě předtím, než se výrobky dostaly na nádraží.

Došlo se tedy k rozhodnutí, že výroba bude v chemické továrně v Lísku dramaticky snížena a namísto toho se vyhlédne místo pro továrnu novou, nejlépe ležící na dráze mezi Libčicemi nad Vltavou a Roztoky u Prahy.¹¹² Po zdoluhavých jednáních o získání potřebné komise a jiných úředních náležitostí se nakonec přistoupilo k možnosti postavit novou továrnu v Lovosicích, ve městské části Prosmuky. Tato lokalita měla především tu výhodu, že ležela velmi blízko železnice. Okresní výbor v Litoměřicích vydal ke stavbě kladné stanovisko dne 29. ledna 1903 a v lednu 1904 došlo k započetí výroby.¹¹³ Továrna v Lísku zůstala nadále otevřená, ale zásadní podíl produkce byl přesunut na továrny v Poštorné a v Lovosicích. Dlouhodobým ředitelem továrny v Lísku se stal Paul Fröde.¹¹⁴

¹¹⁰ HOŘICA, Ignát. *Jubilejní výstava zemská Království českého v Praze 1891*, Praha, 1894, s. 507.

¹¹¹ *Katalog der deutschböhmisches Ausstelung*, Reichenberg, 1906, s. 111.

¹¹² SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 15.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Tamtéž. s. 17.

Výstavní objekt společnosti A. Schram na Německočeské výstavě v Liberci, 1906

Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungsjubiläum.

Firma se dostala skrz první světovou válku pod dohledem státu. Z nařízení Ministerstva války ze 6. září 1915 byla společnost vzata pod kontrolu a pro potřeby armády.¹¹⁵ Historie společnosti po roce 1918 již zde bude nastíněna pouze velmi okrajově, neboť již odbíhá od centrálního tématu této práce.

Alespoň lze zmínit okolnosti, kterým společnost v nově vzniklém Československu čelila. I po válce byla nadále součástí syndikátu, a sice Dovozeního a vývozního syndikátu chemického velkopřemyslu v Praze. Její podíl na výrobních kvótách fosfátových hnojiv tohoto kartelu se v roce 1920 rovnal 18.2 %.¹¹⁶ Tento kartel je také možno najít pod zkráceným názvem Fosfacid. Sdružoval téměř všechny významné producenty umělých hnojiv a kyseliny sírové v Československu. Firma A. Schram si po celá 20. léta udržovala svoji pozici na trhu. V roce 1924 činil podíl společnosti na produkci umělých hnojiv 15.1 % a kyseliny sírové 3.35 % z celkové produkce kartelu. Jako součást tohoto kartelu figurovala i společnost Aktiengesellschaft Dynamit Nobel, která měla stále významný podíl produkce kyseliny sírové, přesněji 8.59%, díky svému závodu v Bratislavě.¹¹⁷

Společnost fungovala i nadále v 30. letech, ovšem její osudy za druhé světové války jsou nejasné a již přesahují rámec možného bádání spojeného s touto prací. Kdy přesně došlo k zastavení a zboření továrny v Lísku není zřejmé. Přestože po otevření továrny v Lovosicích v roce 1904 došlo k velkému omezení výroby v továrně v Lísku, do první světové války určitě zůstala v majetku společnosti. V žádném prameni se však o továrně v Lísku po roce 1918 nemluví a lze tedy předpokládat, že se společnost ztrátového provozu někdy po první světové válce zbavila.

¹¹⁵ SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918, s. 16.

¹¹⁶ SOA v Praze, *Schram A., Praha*, k.č. 5.

¹¹⁷ SOA v Praze, *Schram A., Praha*, k.č. 1.

6 Zbytek koncernu v Rakousku-Uhersku

6.1 Dynamitka v Prešpurku

Expanze Nobelových továren do podunajské monarchie ovšem neskončila v roce 1870 v Praze. Velmi brzo se ukázalo, že dynamitka v Zámkách nedokáže zdaleka pokrýt poptávku v Rakousku-Uhersku, nemluvě o tom, že existovala snaha o expanzi na Balkán. V roce 1873 se rozhodlo o založení nové továrny v Prešpurku. Její zakládací kapitál byl 500 000 zlatých. Ležela v průmyslové oblasti v severní části města, v půli cesty do Rači, a tím pádem ve skvělém spojení s Vídní na západě i se zbytkem Zalitavska. Kromě geografické polohy mohl nový závod profitovat ze státních zakázek Uherska, jemuž se mohl representovat jako domácí průmysl. Nový závod byl také mnohem větší a s širší paletou výrobků než ten v Zámkách. Po svém otevření v roce 1875 zaměstnával několik set dělníků a zhotovoval kromě dynamitu kyselinu sírovou, nitrocelulózu, střelnou bavlnu, různá umělá hnojiva a další. Podařila se mu také diversifikace na jiné trhaviny, např. trinitrofenol.

Pro ilustraci jeho úspěchu se dá zmínit následující. V roce 1895 ve spolupráci s hamburskou továrnou Nobel realizoval projekt výstavby závodu na výrobu výbušnin v jihoafrické provincii Transvaal. Podílelo se na ní mimo jiné čtyřicet odborníků přímo z Prešpurku. V roce 1898 vyrobila jihoafrická továrna již čtyřikrát více dynamitu, než se vyrobilo v celé monarchii. Jiným úspěchem bylo založení rafinérie petroleje Apollo AG, která se následně stala zcela samostatnou.¹¹⁸

V roce 1885 měla také prešpurská továrna k dispozici pět parních strojů s výkonem 60 ks.¹¹⁹ Ty mimo jiné zásobovaly továrnu elektřinou, a prešpurská dynamitka tak zavedla elektrické osvětlení podniku již v roce 1885. V témže roce představovala její výrobní kapacita 1,5 milionu kilogramů, což představovalo dvě třetiny spotřeby dynamitu v Rakousku-Uhersku a na Balkáně.

Bylo to právě její otevření a rozvoj, které odsunuly továrnu v Zámkách na druhou kolej. Po polovině 70. let tak česká dynamitka ztratila mnoho ze své důležitosti a nadále nehrála v kalkulacích Nobelova koncernu ani státního aparátu žádnou zásadnější úlohu.

¹¹⁸ HOLEC, Roman. Die Fabrik Dynamit Nobel AG in Bratislava in drei hintereinander existierenden Staaten (1914-1939) in: *Willkommene Investoren oder nationaler Ausverkauf*, Berlin, 2006, s. 141-142.

¹¹⁹ HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu: Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dejín (1873-1945)*, Bratislava, 2011, s. 17.

6.2 Ředitelství společnosti Dynamit Nobel AG ve Vídni

Poslední problematikou hodnou se v této práci zabývat jsou složité majetkové poměry uvnitř Nobelova koncernu. Ten totiž nikdy nebyl jednotnou firmou, ale sítí různých mateřských firem a jejich poboček. Když dynamitka v Zámkách v roce 1870 vznikala, náležela jako filiálka pod mateřskou společnost v Hamburku nesoucí název Alfred Nobel & Co., Hamburk. Dokud existovala jako jediná továrna v habsburské monarchii, nedávalo příliš velký smysl ustanovit uvnitř státu velkou zaštitující společnost. Po otevření dynamitky v Prešpurku se však tato potřeba plně projevila. Jako dočasné řešení byla 25. července 1876 založena společnost „Deutsch-Österreichisch-Ungarische Dynamit AG“, pod kterou spadaly továrny v Hamburku i v Rakousku-Uhersku. Později se sídlo firmy přesunulo do Troisdorfu a změnilo název na „Dynamit Aktiengesellschaft“, často uváděno pod zkratkou DAG.¹²⁰

Velké změny ovšem přišly v polovině 80. let, kdy byla roku 1886 zřízena centrála Nobelova koncernu pro habsburskou monarchii ve Vídni, pojmenovanou Dynamit Nobel AG. Koncese jí byla udělena Ministerstvem vnitra již 3. srpna 1885. Při jejím založení se členy správní rady stali Amedeus Hoffer, Isidor Trauzl, Paul Barbé, Max Phillip, Dr. Julius Scharlach, Adolf Phillip, Martin von Daniel a Dr. Gustav Aufschläger. Zároveň byli jmenováni prokuristé Julius Heydner, Hans Lederer a Carl Dittler.¹²¹ Ze všech zde zmíněných jsou důležití především Max Phillip, který byl mimo jiné jedním z úzkých spolupracovníků Nobela, a jeho syn Adolf Phillip. Rodina Phillipů bude zastávat významné pozice ve vedení společnosti ještě v meziválečném Československu. Max Phillip byl původně obchodníkem v Hamburku, kde začal pracovat hamburské pobočce Nobelova koncernu. Dalším z Hamburčanů, kteří se připojili k Nobelovu podnikání v Rakousku-Uhersku, byl Amedeus Hoffer, bývalý generální ředitel hamburského podniku „Alfred Nobel & Co.“. Dalším Němcem byl také Gustav Aufschläger, který dříve zastával pozici přednosta dynamitky v Drážďanech. Pestrobarevnost správní rady uzavíral Paul Barbé, jenž byl nadaným inženýrem z Paříže.¹²²

Formální převod odštěpeného závodu v Zámkách u Prahy byl dokončen 3. října 1887 kdy byl zapsán do obchodního rejstříku u c. k. obchodního soudu v Praze. Zakládací kapitál společnosti „Aktien Gesellschaft Dynamit Nobel“ ve Vídni obnášel 500 000 zlatých a byl

¹²⁰ HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu: Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dejín (1873-1945)*, Bratislava, 2011, s. 15.

¹²¹ SOA v Praze, *KSO Praha (1857-1949)*, k.č. 752, sign. Sp IV-303, s. 33.

¹²² Tamtéž.

rozdělen na 2000 akcií po 250 zlatých. Správní rada byla volená na dobu tří let.¹²³ Pod vídeňskou centrálu spadaly závody v Zámkách u Prahy a v Prešpurku. Následně pod ní patřil i podnik v Sauberdorfu, založený 1890, a také v St. Lambrechtu ve Štýrsku.

Zakládací kapitál byl v následujících letech opakovaně navyšován. Nejdříve 30. dubna 1889 na 2 000 000 zl., následně 24. června 1890 na 3 000 000 zl., po měnové reformě z roku 1892 převedeno na 6 000 000 korun. Firma mohla nakládat s početným majetkem, v roce 1902 se její účetní bilance rovnala 12 115 348 korunám.¹²⁴

Společnost Dynamit Nobel AG prosperovala až do konce první světové války, kdy byla silně zasažena rozpadem monarchie. Její největší závody a sídlo společnosti se najednou ocitly v různých státech, které spolu především v prvních poválečných letech neměly vřelé poměry. Dynamitka v Zámkách byla nakonec v roce 1927 z koncernu vyčleněna a historie obou entit se tedy natrvalo rozdělila.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ LEONHARDT, Gustav a S. HELLER. *Compass: finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*, Wien, 1905, s. 401.

Ředitelství firmy Dynamit Nobel AG ve Vídni

Zdroj: HOLEC, Roman. Dejiny plné dynamitu: Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dejín (1873-1945), Bratislava, 2011, s. 157.

7 Závěr

Abychom shrnuli historii dynamitky v Zámčích, můžeme ve zkratce konstatovat, že po prvotní euforii z let 1868-1873 přišlo období opadnutí novoty a zaběhnutí do běžných kolejí. Právě prvně zmíněné období se dá považovat za nejpozoruhodnější z toho důvodu, že se v něm mísily velká očekávání i velké obavy. Vidina první relativně silné třaskaviny v hojně dostupnosti se musela zdát nesmírně přitažlivá pro vedení dolů, stavitele železnic i státní a armádní úředníky. Naopak dynamit děsil svou zdánlivou nevyzpytatelností všechny, kteří s ním již brzy měli přijít do nedobrovolného kontaktu. Je to s největší pravděpodobností právě v tomto období, kdy si dynamit vydobude jméno a reputaci, která s podivem přežívá až do dnešní doby. Po těchto prvních letech se dynamitka stane všední, jako indicie této skutečnosti nám může sloužit téměř naprostý úpadek zájmu tiskovin a časopisů, které se následně továrně tematicky již nevěnují.

Specifickým fenoménem tohoto období je několik výbuchů, ke kterým v továrně došlo. Opakovaly se každý rok v letech 1870, 1871 i 1872. Tragičnost všech výbuchů umocňuje skutečnost, že jejich oběti pocházely z malých obcí nacházejících se v okolí dynamitky. Z toho důvodu pravděpodobně každý místní obyvatel znal alespoň jednoho dělníka, jehož život si neštěstí vzala. Pochopitelně se zvedla vlna odporu, překvapující je však, jak se dokázal tento odpor, veskrze apolitický, samovolně zorganizovat až ve větší petiční akci.

Dynamitka bohužel měla dny své největší slávy i neblahé proslulosti velmi rychle za sebou. Jiné, modernější a perspektivnější provozy, především ten v Prešpurku, brzo odsunou továrnu v Zámčích na vedlejší kolej světové i rakousko-uherské produkce třaskavin. Po roce 1927 bude továrna využívána jen k příležitostným účelům a již nikdy nebude ve svých prostorách hostit specializovanou produkci.

Jeden napůl skrytý motiv, jenž nám prostupuje téměř celou prací, je národnostní tření. Velmi často není v popředí právě popisované problematiky, vystupuje ovšem v pozadí u řady dílčích témat. Bylo bezesporu obtížné nalézt společnou řeč mezi dělníky, kteří pocházeli z okolního téměř výlučně českého osídlení, a vedením továrny, které bylo směsicí českých Němců, Němců z Hamburku a odjinud z německy hovořících zemí i občasného Švéda. Národností rozeprě nám vystupují i v jiných oblastech, kupříkladu v dilematu firmy A. Schram, zda se zúčastnit Zemské jubilejní výstavy 1891.

Jako součást závěrečného shrnutí této práce by rozhodně nemělo chybět zdůvodnění, proč je tato konkrétní továrna mezi tolika jinými, založenými v 19. století, obzvlášť důležitá. Nejdříve to očividné, co již bylo zmíněno v úvodu této práce. Jméno Alfreda Nobela, jakkoliv těsně či volně provázané s tématem, stojí za prozkoumání a každá stopa by měla vzbuzovat v člověku se sebemenším zájmem o historii touhu většího poznání. Pozornost laiků i historiků bude také továrna přitahovat alespoň do té doby, dokud část jejího areálu přežívá na severním okraji Prahy a dokud zůstává v místní kolektivní paměti. Plány na její revitalizaci v době, kdy je tato práce napsaná, zůstávají prozatím na papíře a pravděpodobně tak ještě určitou dobu zůstanou. Je hlubokým přáním autora, aby tato průmyslová památka nezmizela jako nespočet jiných. Průmyslové dědictví 19. století opouští české země rychlejším tempem, než stihá jednotlivci vnímat. Pravděpodobně je nutný ještě delší čas, abychom došli i my k obdivu k zapomenutým průmyslovým unikátům.

Práce rozhodně není míněná jako definitivní tečka za bádáním o dynamitce v Zámčích. Z důvodu dostatečné přehlednosti práce již nezbyl prostor pro zmapování historie od 30. let 20. století do současnosti. Při bádání spojeném s tématem práce se také vyjevila některá přidružená témata, která by rozhodně stála za budoucí historický výzkum. Především se jedná o detailní zpracování společnosti A. Schram. K tomuto existují jak prameny, tak se jedná o naprosto nezpracované téma a tato práce se celkové historii společnosti dotkla jen lehce, neboť byla snaha zmapovat především osud továrny v Lísku u Roztok, která byla úzce spjata s historií dynamitky v Zámčích.

Dalším, mnohem rozsáhlejším tématem by bylo zpracování příchodu dynamitu do Čech z obecného hlediska. Dynamit totiž předcházela pověst ještě předtím, než se započalo s jeho zásobováním do Čech. Léta sedmdesátá pak byla dobou objevování, je možno narazit na zmínky o zkušebním rybolovu pomocí dynamitu nebo o pokusném kácení dřeva, zároveň v této době téměř každý měsíc přinášely deníky zprávy o tragických výbuších dynamitu v dolech, při přepravě atd. Zmapování tohoto tématu by se bezesporu stalo cenným příspěvkem k průmyslovým dějinám druhé poloviny 19. století.

Prameny a literatura

Archivy

Státní oblastní archiv v Praze, *Krajský soud obchodní Praha*, karton číslo 752, signatura Sp IV-303.

Státní oblastní archiv v Praze, *Krajský soud trestní Praha*, karton číslo 570, signatura C 721/1870.

Státní oblastní archiv v Praze, *Schram A., továrna na umělá hnojiva a kyselinu sírovou, Praha*.

Periodika

Národní listy 1861-1941

Průmyslník 1869-1875

Světobzor 1867-1899

Literatura

AMENDA, Alfred. *Nobel*, Praha, 1989.

BERAN, Lukáš, VALCHÁŘOVÁ, Vladislava. *Pražský industriál. Technické stavby a průmyslová architektura Prahy*, Praha, 2005.

Bericht der k. k. Gewerbe-Inspektoren über ihre Amtshatigkeit im Jahre ... Wien, vydávání zahájeno 1885.

Die Gross-Industrie Österreichs: Festgabe zum glorreichen sechzigjährigen Regierungsjubiläum seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I, Wien, 1908.

ENGLOVÁ, Jana, Počáteční vývoj Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí n. L. v letech 1857-1873 ve světle výročních bilančních zpráv, *Slezský sborník*, 1982, roč. 80. čís. 4, s. 252-263.

GUTTWIRTH, Václav. Dynamit v čechách, in: *Svět techniky*, roč. 8, Praha, 1957.

- HABÁNOVÁ, Anna. *1906: německočeská výstava Liberec = deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg*, Liberec, 2016.
- HLUŠIČKOVÁ, Hana. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl 3, P-S*, Praha, 2003.
- HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu: Bratislavský podnik Dynamit Nobel na křižovatkách novodobých dejín (1873-1945)*, Bratislava, 2011.
- HOLEC, Roman. Die Fabrik Dynamit Nobel AG in Bratislava in drei hintereinander existierenden Staaten (1914-1939) in: *Willkommene Investoren oder nationaler Ausverkauf*, Berlin, 2006.
- HOŘICA, Ignát. *Jubilejní výstava zemská Království českého v Praze 1891*, Praha, 1894.
- JINDRA, Zdeněk, JAKUBEC, Ivan (ed.). *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha, 2015.
- KANT, Horst. *Alfred Nobel. 2. ergänzte Auflage*, Leipzig, 1986.
- KÖHLER, J. Průmysl výbušnin v republice Československé, in: *Chemické listy*, roč. 15, 1921, s. 25-26.
- KRAUZ, Cyrill. Výroba látek výbušných, in: *Technologický sborník*, sv. č. 7, 8 a 9, Praha, 1921.
- KRAUZ, Cyrill. O třaskavinách, jejich výrobě a použití, in: *Chemické listy*, roč. 6, 1912, s. 212-217 a s. 291-295.
- Katalog der deutschböhmisches Ausstellung*, Reichenberg, 1906.
- LEONHARDT, Gustav a S. HELLER. *Compass: finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*, Wien, vydávání zahájeno 1868.
- MYŠKA, Milan. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny 20. století*, Ostrava, 2003.
- POVOLNÝ, Daniel. *František Janeček: motocyklový král*, Praha, 2011.
- PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1945*, Brno, 2004.
- PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce v Českých zemích*, Praha, 1960.

SCHEINER, Anton. *Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum*, Praha, 1918.

Úřední skupinový katalog č. 5 pro třídy výstavní XX., XII., XVI., XIV., VIII., IX., XIX., XV. a XXI.: papír a živnosti polygrafické, klenotnictví, zařízení a výzdoba bytů, průmysl chemický, hornictví a zpracování kovů, průmysl kožařský a dřevařský, potraviny a poživatiny, Praha, 1908.

Elektronické zdroje

Österreichisches Biographisches Lexikon. Dostupno z: <http://www.biographien.ac.at/>

Příloha

Obrázek 1: Pohled na okolí dynamitky podle III. vojenského mapování, 1877/78.

Zdroj: III. vojenské mapování, citováno dle požadavků zveřejňovatele:

© 3rd Military Survey, Section No. 3953/1, Austrian Military Archive, Vienna

© Laboratoř geoinformatiky Univerzita J.E. Purkyně - <http://www.geolab.cz>

© Ministerstvo životního prostředí ČR - <http://www.env.cz>

Obrázek 2: Stejný pohled podle III. vojenského mapování, 1877/78, zvětšeno

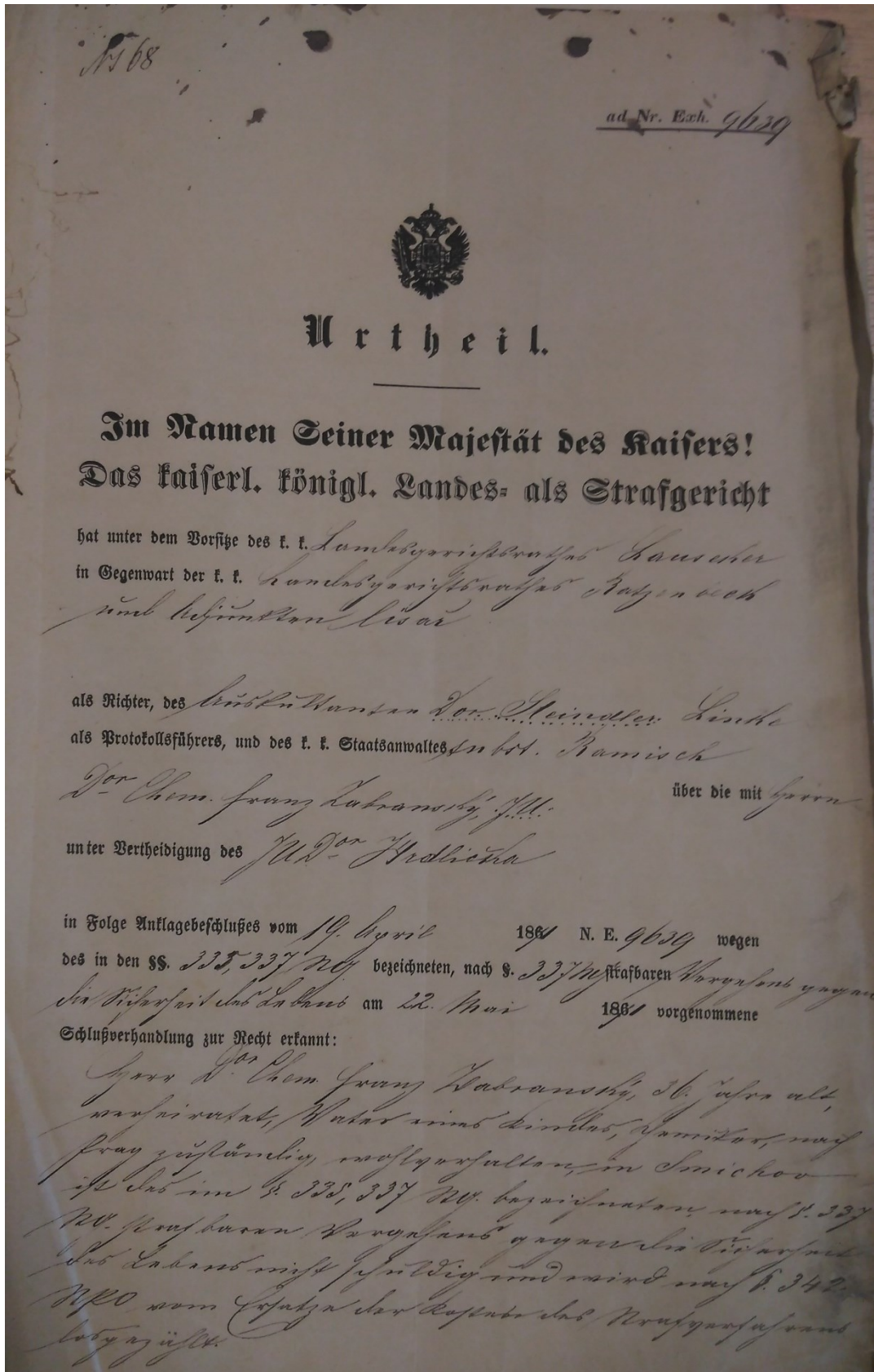
Zdroj: III. vojenské mapování, citováno dle požadavků zveřejňovatele:

© 3rd Military Survey, Section No. 3953/1, Austrian Military Archive, Vienna

© Laboratoř geoinformatiky Univerzita J.E. Purkyně - <http://www.geolab.cz>

© Ministerstvo životního prostředí ČR - <http://www.env.cz>

Obrázek 3: Rozsudek soudu v trestním řízení s Františkem Záborským

Zdroj: SOA v Praze, KST Praha, k.č. 570, sign. C 721/1870, Urtheil.

Obrázek 4: Adalbert Schram, otec Augusta, Adolfa a Albina

Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum.

Obrázek 5: Albin Schram

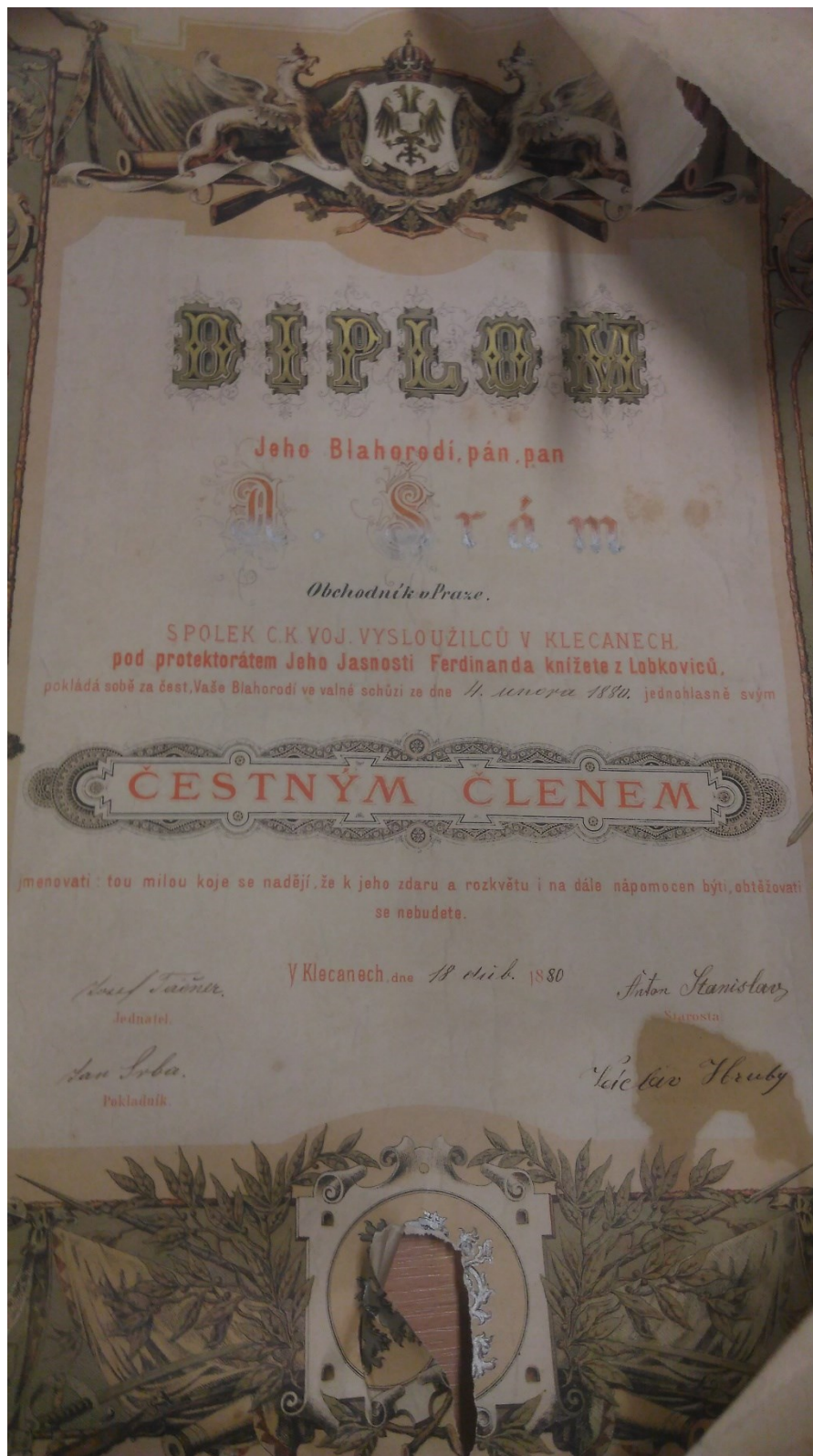
Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum.

Obrázek 6: Diplom 25letého členství Adolfa Schrama v pražském Turnvereinu, 1916

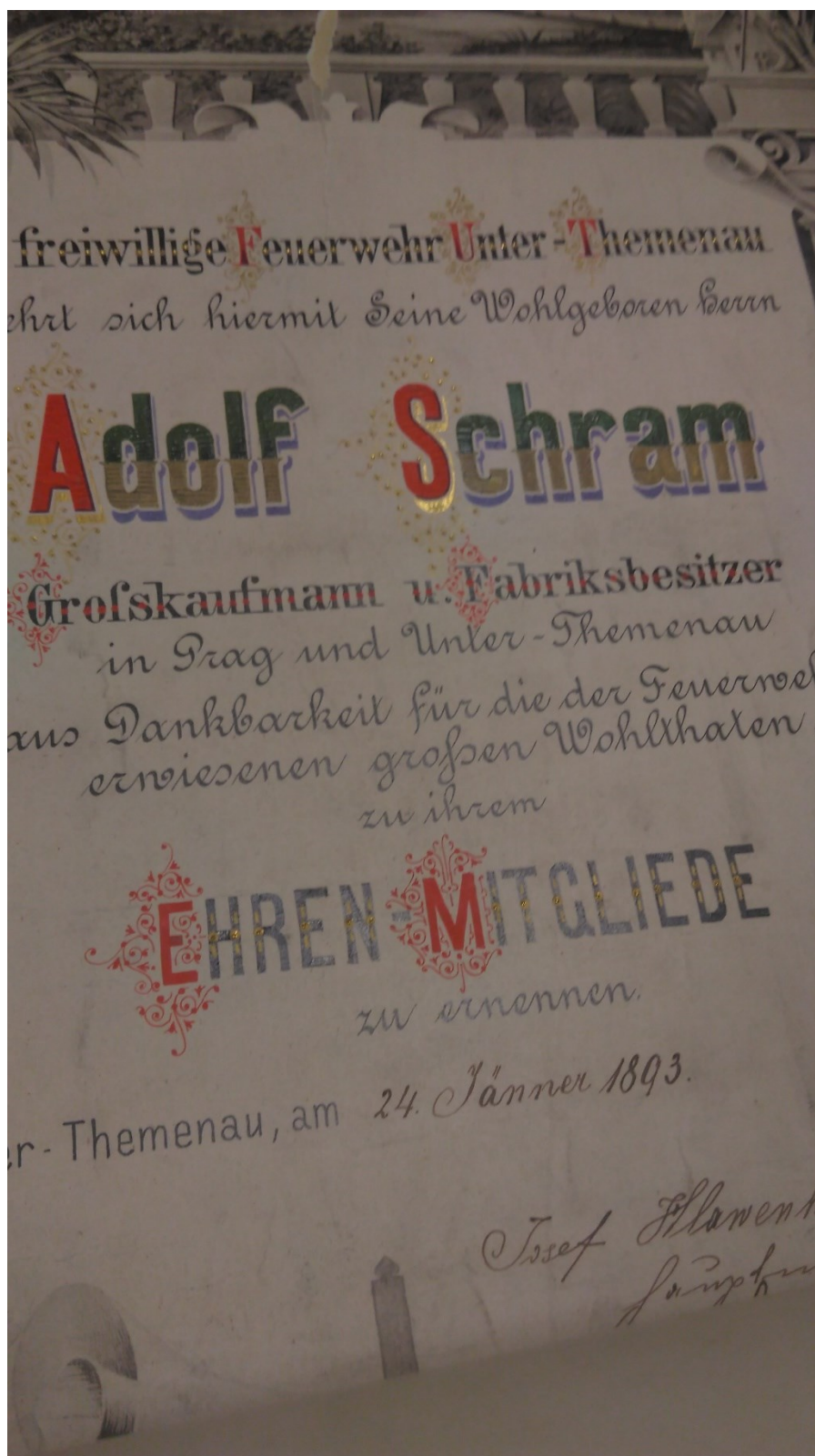
Zdroj: SOA v Praze, Schram A., Praha, k.č. 2.

Obrázek 7: Diplom A. Schrama (bohužel nevíme kterého) uznávající jej čestným členem Spolku C. K. vojenských vysloužilců v Klecanech, 1880

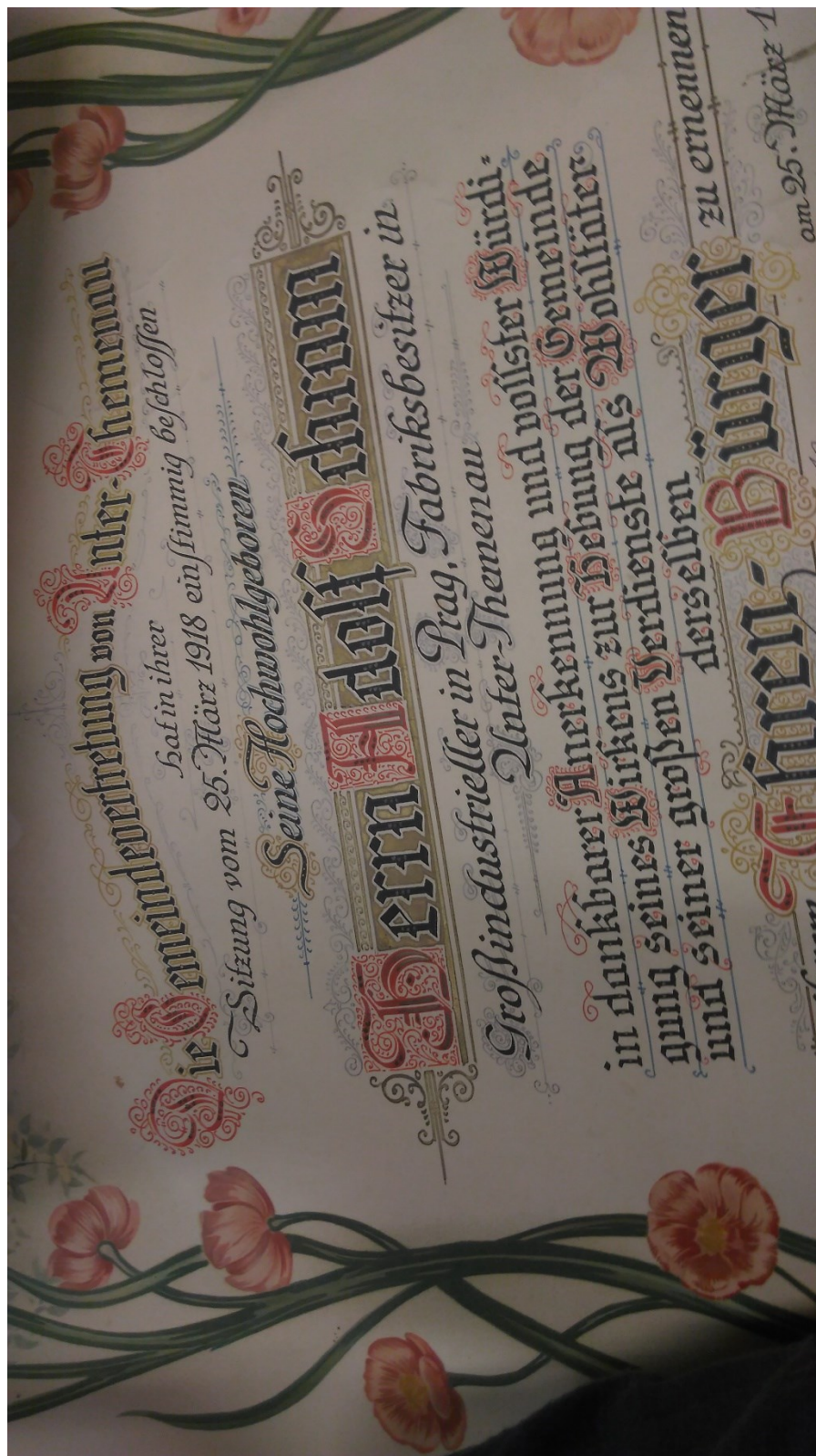
Zdroj: SOA v Praze, Schram A., Praha, k.č. 2.

Obrázek 8: Diplom pro Adolfa Schrama, jímž se stal čestným členem dobrovolných hasičů v Poštorné u Břeclavi, 1893

Zdroj: SOA v Praze, Schram A., Praha, k.č. 2.

Obrázek 9: Diplom pro Adolfa Schrama uznávající ho čestným občanem města Poštorná u Břeclavi, 1918

Zdroj: SOA v Praze, Schram A., Praha, k.č. 2.

Obrázek 10: První ze synů Adolfa Schrama, Adolf Schram jr.

Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum.

Obrázek 11: Druhý ze synů Adolfa Schrama, Albin Schram jr.

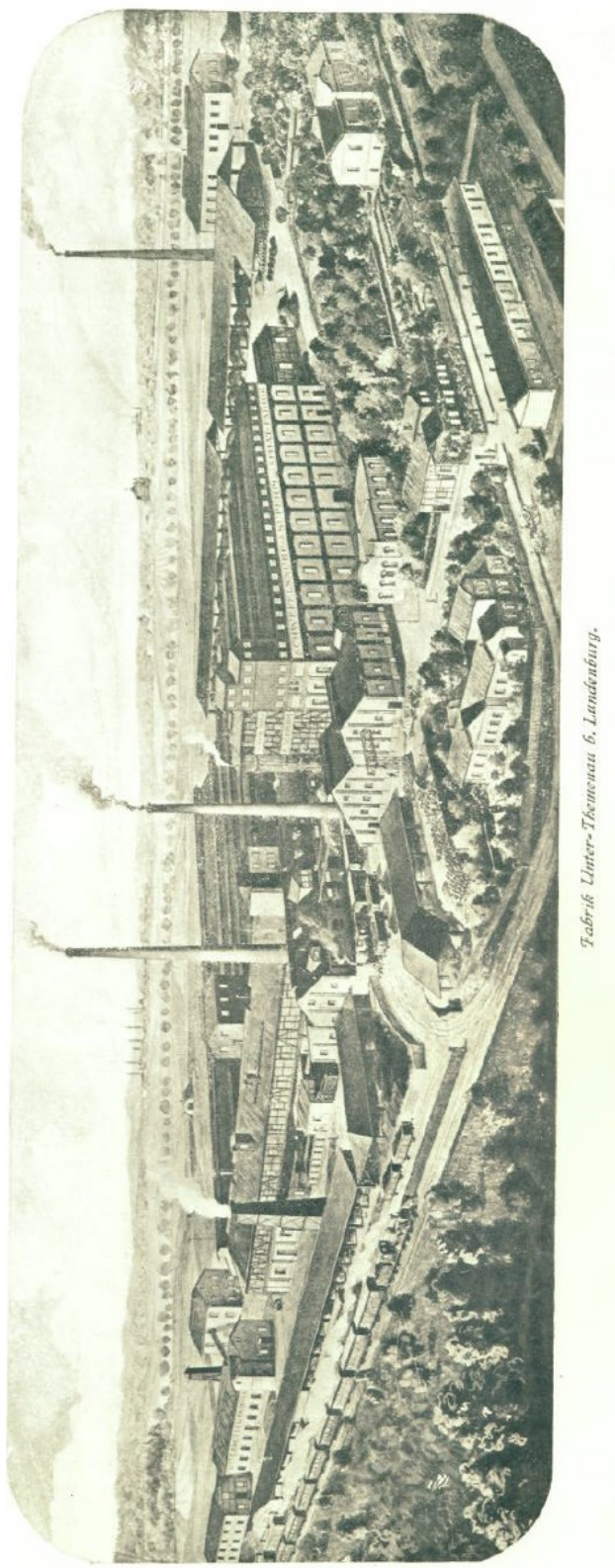
Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungsjubiläum.

Obrázek 12: Někteří příslušníci vedení firmy A. Schram, August Dürr, Anton Scheiner a Franz Hudeček

Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum.

Obrázek 13: Největší továrna firmy A. Schram v Poštorné u Břeclavi

Fabrik Linter-Tkemeuau 6. Landenbürg.

Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum.

Obrázek 14: Sídlo společnosti A. Schram v Praze na pomezí dnešních ulic Růžová a U Půjčovny

Zdroj: SCHEINER, Anton. Die Firma A. Schram, Prag, zu ihrem 50jährigen Gründungs-Jubiläum.